

KÉZIRATI PALOS ISKOLADRÁMÁK AZ AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁBAN.

A M. T. Akadémia a közel multban pályadíjat tűzött ki a pálos-rend történetének megírására. Fájdalom! a pályázat meddő maradt. Ezen, a m. nemz. irodalom újjáteremtésében oly halhatatlan érdemeket szerzett rend — elég leszen Ányos, Virág és Verseghy nevét említenünk — történetének megírására senki sem vállalkozott.¹⁾ Pedig hogy mily érdekes és tanulságos leendett e mű, könnyen beláthatja, a ki csak egy futó pillantást is vet különösen az egyetemi könyv- s az orsz. levéltárban őrzött régi latin és magyar foliansokba, a kéziratok vaskos fasciculusaiba, melyek a pálosoktól vagy pálosokról maradtak fenn.

A rend, keletkezésétől felosztásaig, hivatalos historicusai-val örökítetteti meg századról századra, összefüggő egész műben külső és belső életét: Dombrói Márk krónikáját Gyengyesi Gergely pálos főperjel folytatja 1525-ig.²⁾ Ezt követi Eggerer Andrásnak híres munkája a «Fragmen panis corvi etc.», mely 1663-ban Bécsben jelent meg. 1727-ig Benger Miklós folytatja «Secundum volumen Annalium Ordinis s. Pauli» cz. és napvilágot Pozsonyban látott művében. 1727-től 1774-ig Streska Márton írta meg a rend történetét, a rend jeleseinek életrajzait, mely mű egyetlen ismert példánya a zirczi könyvtárban található. A pálosok irodalmi munkásságát a XIV—XVIII. században a «Magyar Könyvszemle» 1878. évfolyamában, egy XVIII. sz.-beli könyvészeti kimutatás nyomán Vincze Gábor közli. Százat jóval meghalad a felsorolt írók száma; közöttük tekintélyes számmal magyarok, hisz Magyarország volt tulajdonképeni bölcsője e rendnek s már Pázmány korában a más-

¹⁾ Kúrcz A.-nak a pálosok történetét tárgyaló kis monographiája e dolgozat megírása után látott napvilágot. — Kossuthány Ignác, pécsi jogtanár műve kéziratban.

²⁾ A. 55. Egyet. könyvtár.

félszázat közelíti meg a pálos zárdák száma, köztük Buda mellett a híres szt. lőrinci, «in quo — scil. monasterio — 500 habitasse Paulinos asserit Sigism. Ferrarius, Ordinis Prædicatorum», mondja az alább idézett régi latin munka.¹⁾

Bár szoroson nem tartozik munkám céljához, tán még sem lesz érdektelen, ha e fendicsért rend magyarországi meghonosulásáról, illetőleg keletkezéséről néhány szóval megemlékezem, a rend s általán a szerzetesélet ősalapítójáról, a thebæi puszták remetéjéről, szent Pálról, mint az előttünk fekvő kézirati színművek elsejének főhőséről, bővebben alább óhajtván szólni.

Historiailag bebizonyított tény, hogy a szerzetesi intézmény a tudományok, művészetek s általán a civilisatió, a humanismus terjesztésének egyik főtenyezője volt, a mi már magának az intézménynek természetéből is önkényt foly. — A magány, a társadalmi és családi élet kötelezettségeitől, gondjaitól, ezer és ezer kellemetlenségeitől ment élet rántalja az alapjában nemes lelket a mély, komoly gondolkodásra, elmélkedésre, önfeláldozó munkálkodásra. Az ilyen gondoktól megszabadult lélek könnyebben felülemelkedik a mindennapiságnak ezer érdek és kicsinyesség által szűkre szabott határain, tisztábban látja a jót, a szépet, mely az emberiség boldogítására válhatik.

A pálosok magyarországi meghonosulásáról, illetőleg eredetéről különböző, de azért összeegyeztethető verziók maradtak fenn. A Kr. utáni III. sz.-ban élt remete szt. Pál példájára Magyarorszában is többen vonultak madár sem járta vidékek zord magányába.

Egy a rend történetével foglalkozó mű,²⁾ Thuróczi Krónikájának 40. caputja szerint ezeket mondja: «Primus igitur Paulinus Eremum in Hungaria invenit s. Gerardus, natione Venetus — ad normam s. Paulini Beel duxit vitam eremiticam tempore s. Stephani, apostolici regis Hungariæ». E szerint szent Gellért volt az első

¹⁾ Tabula monasteriorum Ordinis s. Pauli, primi Eremitæ, sub Corona Regni Hungariæ, quorum catalogum retexit Eminentissimus ac Rever. S. R. E. Card. et Archiantistes Strigon. P. Pázmány, A. 1629. L. közp. semin. könyvtár.

²⁾ Epitome Historiæ de origine et instituto fratrum eremitarum Ord. s. Pauli, 1-i eremitæ. Auctore R. P. Paulino Klodavski etc. Conscriptum a. 1635. Et per Joannem Vanoviczi Hungarum eiusdem Ordinis, Collegii Germanici et Hungarici Alumni in lucem editum a D. 1639. Romæ. Cap. II. — Közp. semin. könyvtár.

magyarországi remete. Hozzá csatlakoztak a Lengyelországból jött remeték: András, Zoerard és Benedek. — Ugyanily szemlélődő életet éltek többen Pécs környékén is. Ezeket gyűjtötte egybe 1215-ben Bertalan, pécsi püspök,¹⁾ s szt. Jakab hegyén, Patacs falu fölött, gyönyörű vadregényes helyen alapították első zárdájukat, a *pálos rend bölcsőjét*, melynek romjaihoz ma is gyakran rándul ki a szórakozást kereső városi nép. — Idővel egyéb monostorok is keletkeztek. Közülök a szt.-keresztit (Pilis?) azért említjük, mert ennek alapítóját *Özsébet*, mint esztergomi kanonokot, választották meg a magyar- és horvátországi zárdák egybegyűlt seniorjai első provincia-lisuknak. *Özséb*, a rend pápai megerősítése végett Rómába is elzárándokolt, de a megerősítés csak 1308-ban történt, mikor Gentilis bibornok, pápai követ, Robert Károly udvarában járt.

A rend további történetéből megemlítjük, hogy a híres szt. lőrinczi zárdába, illetőleg annak templomába 1381. nov. 14-én hozták Egyiptomból szt. Pál testét;²⁾ az *Érdy-codex* szerint a budai szt. János kápolnából, mert az Egyiptomból Konstantinápolyba, innen Velenczébe s végre Magyarországra került szt. testet legelőször itt, t. i. a szt. János kápolnában helyezték el.³⁾ Ekkor már az ország minden részében, különösen a hegyes, vadregényes vidékeken zárdáik épültek. «Annyira megsokasultanak, mint az tengernek fővenye», mondja az *Érdy-codex*. Mint hajdan a cisterciek, ők is a vadont tették lakhatóvá a nép számára, irtották a rengeteg erdő-

¹⁾ «Tum vero voti compos dispersos congregare, eisque monasterium et Ecclesiam, sub titulo s. Jacobi in Patach extruere paupertati eorum, annuis redditibus obviare, regulam communem præscribere, omnemque cepit movere lapidem, quatenus cum vita communi privatam illam inter preces et labores manuum olim tractam, continuarent. Atque hoc primum est Ordinis nostri Monasterium sub gloriosissimo Hungariæ Rege Andrea secundo in territorio Quinque Ecclesiensi, a Bartholomæo, eiusdem Ecclesiæ Episcopo, anno partæ salutis 1215. extractum.» — Andr. Egger: *Fragmen Panis Corvi*. Viennæ, 1663.

L. Tudományos Gyűjtemény. 1822. évf. I. k. 57. l.

²⁾ Breve notizia della translatione del corpo di s. Paolo dedicata a illustr. Signor Balth. Batthány conte perpetuo in Nemet-Ujvár etc. Roma. 1702. Fr. Giov. Christolovez. «Doppo nel di 14. novembre del 1381. fu transferito e collocato nella stessa chiesa di san Lorenzo dal cardinal Demetrio, Vescovo di Strigonia, con l'assistenza di molti Prelati, di tutto il clero etc.»

³⁾ «Remethe zyz zenth Paal ewsewnknek kyhozasaarol.» *Érdy cod.* Ny. E. Tár. V. k. 462—464. ll.

ségeket, termékenynyé tették a vidéket, oktatták a szegény hegyi népet. Hogy mennyire virágzott a rend, mily áldásos volt működése, röviden már fentebb említettem. II. József, a szerzetesek nagy részével együtt, 1786-ban e rendet is feloszlatta.*) Ide vonatkozólag írja a Tudományos Gyűjtemény az idézett helyen: «Vajha dicsőségesen uralkodó Ferencz királyunk kegyességét érezhette volna ez a szerzet is, mint más több ujonnan felélesztett szerzetesrendek. Erre csak az az egy ok is érdemessé tette volna őket, hogy magyar szerzet!» De volt e rendnek még sok más érdeme is. Tanítórend volt s mint ilyen nemcsak oktatta az ifjúságot, hanem nevelte is. S hogy mennyire csüngött a tanítás, a nevelés ügyén, erről az évenként tartatni szokott káptalani gyűlések jegyzőkönyvei, melyek az egyet. könyvtárban őrizvék, tesznek tanúbizonyságot. Érdemes rend volt a pálosoké nagyon! Hány grófi sarj lépett e rendbe s emelkedett itt szerzett érdemeinél fogva a legmagasabb egyházi méltóságokra. Széchenyi Pál, Esterházy Imre és Pál, Nádasdy László, Kéry János mint pálos provincialisok foglalták el a püspöki stallumot. Mária Terézia, a lengyel királyok, leveleket intéztek e rend főnökeihez s bizonyára csak nyerne a historia, ha e kéziratok, melyek az orsz. levéltárnak «Acta Paulinorum» cz. fasciculusaiban vannak letéve, a nyilvánosság elé kerülnének. Mi azonban csupán a pálos intézetekben dívó játékokról akarunk röviden megemlékezni, s azután tulajdonképeni tárgyunkra áttérni.

A pálosok rendje igen szerette és művelte a színjátékokat. Minden ünnepesebb alkalmat megragadott, hogy szép költeményekkel, jelképes ábrázolásokkal, élőképekkel, színjátékokkal emelje az ünnepi hangulatot, képezze az elmét, nemesítse a szívet. A budapesti központi seminarium könyvtárában egy régi latin munkának akadtam nyomára, mely különféle tárgyú kisebb művecskék összoglalata. Ezek egyike érdekes bizonyosságot tesz arról, hogy a XVIII. sz. folyamán, már annak első felében is latin nyelvű színműveket adattak elő a pálosok. A darab czíme: *Bellator strenuus et sub labaris Orthodoxæ pietatis gloriosus triumphator D. Eustachius ab illustrissimo, perillustri, nobili ac ingenua Juventute scholastica Segniensi in Cæsareo Regioque Ordinis s. Pauli*

*) Az utolsó magyar pálos, Kristóffy Gáspár, 1845 jan. 19-én halt meg Diós-Győrött. L. Vajda Viktor: Pálosok a magyar irodalomban. — Délibáb. 1878. 20. sz.

1-i Erem. *Gymnasii ludis theatralibus exhibitus anno a parta salute MDCCXXX. (1740.)* A módrusi püspöknek (horvát tengerpart), Benzoni Jánosnak volt ajánlva. A színmű tárgya: Eustachius és Cynthia története; ideje: Traján és Hadrián császárok keresztényüldöző kora. A classicai és legendaszertü vonásokkal bővelkedő mesét Schmidt Kristóf egyik ifjúsági elbeszélésében dolgozta fel. Érdekes jelenség, hogy a darab előadásában szereplő ifjúság már itt is *illustrissima, perillustris, nobilis* és *ingenuusnak* címeztetik, ép úgy jelezve a magasabb és alacsonyabb származású ifjakat, mint azt az előttünk fekvő kézirati színművek egyes darabjainak címlapján olvashatjuk. Szerették az élőképeket, a jelképes ábrázolásokat is. Mikor a pálos Esterházy Imre 1727-ben esztergomi primássá lett, ily jelképes előadással ünnepelték meg a nagy napot a pálos testvérek. Paizstartó ifjak voltak felállítva, a paizsokon *gryph*, vagy más állat képe, ezalatt felírás volt. Így pl. *«Ephebus primus exhibit in scuto gryphem alatum, cum lemata: Virtus addidit alas.»**) A pálosoknak ezen előszeretete a színjátékok iránt később sem szűnt meg, különben közös valamennyi tanítórenddel. E színművek nyelve eleinte a latin volt, később magyar, sőt német nyelvűekkel is találkozunk. Így az egyet. könyvtárban egy kötetnyi kézirat van, melyben a következő iskoladrámák olvashatók: *Attilius Regulus*, 3 végzésben. *Játszatott Gyöngyösön, 1754-ben.* — *Drama officioso bucolicum Gymnasii Sabariensis, sacratum Idibus Iunii, anno 1775.* — *Simon Machabæus, a Ptolemæo, genero suo dolose occisus. Drama allegoricum.* — *Paterni in filios amoris exemplum. Afranius.* — *Absolon et Joab.* — *Ludwig, der II. Trauerspiel.* — Nem az a célunk, hogy ezekkel foglalkozzunk, csak a figyelmet akartuk rájuk irányítani (talán megérdemlik); a mi feladatunk az, hogy őt, illetőleg négy pálos iskoladrámát ismertessünk meg, melyek az akadémiai könyvtár kézirati osztályának egyik becses s ez ideig alig ismert tulajdonát képezik.

Csak azóta irányult feléjük némileg a figyelem, a mióta dr. Váli Béla, a Kisfaludy-Társaság által jutalommal kitüntetett művéhez: *«A Magyar Színeszet Történeté»*-hez az akad. könyvtárban adatokat gyűjtve, ráakadt az említett kéziratokra. Természetes, hogy ezekkel nagyobb szabású munkájában nem foglalkozhatott sem ő,

*) Az első ifjú paizsán szárnyas griffet tartott ezen felírással: Az erény szárnyakat adott.

sem Bayer József «A nemzeti Játékszin Története» cz. s ugyan-ezen pályázatban első díjjal, 200 arannyal jutalmazott művében, noha kétségtelen, hogy nagyobb figyelmet érdemeltek volna. E körülmény egyébiránt még nem volna baj az esetben, ha az adatokhoz szó nem férne. — Nem is hiába hívta fel reájuk a figyelmet irodalomtörténettudósunk, Gyulai Pál, s épen ez okból kétszeres igyekezettel kutattam át mindent, a mi csak kéziratban vagy nyomtatásban a pálosokról, főkép az egyetemi könyv- s az orsz. levéltárban fenmaradt. De lássuk a gondosan és tisztán írt kéziratot. Egy kötetet képez negyedívrét alakban. A belső lapon a következőket olvashatjuk: «Actiones Scholasticæ Gymnasiorum Papensis et Ujhelien. S. Candidi ac exempti Ordinis S. Pauli, Primi Eremitæ; *conscriptæ* per Melchiorum Tancz, eiusdem S. Ordinis professum, SS. Theologiæ in quartum annum auditorem in neo-erecto Lyceo 5 Eccliensi 1766—1767.» Vagyis: «A szt. Pál első remetéről nevezett kiváltságos szt. rend pápai és ujhelyi (Sátoralja-Ujhely) gymnasiumának Tancz Menyhért, ugyanazon rendi fogadalmas s az ujonnan emelt pécsi lyceumban a szt. theológiának IV-ed éves hallgatója által összeírt iskolai színművei. 1766—1767. — Tekintsük e sorokat közelebbről, vessük össze a kézirat más helyeivel s vizsgálatunk eredménye egy irodalomtörténeti tévedés kijavítása leszén.

Sziklay János «A magyar népszínmű Története» cz. művecskéjében azt mondja, hogy e színműveket kutatásai közben dr. Váli Béla fedezte föl; helyesebben azt kellett volna mondania, hogy újra megtalálta, mert Haas Mihály, pécsi lelkész, később szatmári püspök, Pécs városáról írt monographikus emlékiratában*) a pálosokról szólván, a következőket mondja: «Unter anderen schrieb ein Pauliner P. Melchior Tancz mehrere lateinische und ungarische dramatische Stücke zur Aufführung für die Schuljugend, unter dem Titel: Actiones Scholasticæ, Gymnasii Papensis et Ujhelyiensis. 1766.» Fájdalom! a forrást, a honnan e tudomását merítette, nem említi. Mindenesetre ismernie kellett a színműveket tán kézírati alakjukban, vagy — a mi igen fontos dolog volna — talán nyomtatásban. Fontos volna e körülmény, mert az eddigi hiedelem szerint a pálosok iskolai színművei nyomtatásban meg nem

*) Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Von dr. Michael Haas. 1852. Fünfkirchen. 77. l.

jelenvén, szini drámánk fejlődésére befolyást alig gyakoroltak, de igenis gyakoroltak a piaristák drámái, melyek pedig későbbi keletűek a pálosokéinál. Valóbb színű azonban, hogy ő a kéziratot ismerte, vagy olvasott, tán hallott róla valamit. Annyi bizonyos, hogy tévedett akkor, a midőn e kézirati színművek alapján azt írta, hogy ezek szerzője Tán cz Menyhért. Tévedett ő, tévedett Váli Béla, ez utóbbi s vele Beöthy Zsolt is irodalomtörténetében Borss Dániel személyére nézve is. Ezt külső s belső érvek egyaránt bizonyítják. Így először is a kötet fentidézett czime: «Actiones Scholasticæ Gymnasii Papensis et Ujheliensis etc. cronsriptæ per Melchiorem Tán cz etc.» . Tehát a pápai és sátoralja-ujhelyi gymnasiumok iskolai színműveit Tán cz Menyhért — mint később nyilvánvaló lesz — csak összeírta, kiválogatván közülök a következőket: I. Pál, Szomorujáték, mellyet nemes Pápa Várasában Jádzott ugyanazon Első Remete Szt. Pál szerzetes Fiainak gondviselése alatt nevelkedő és tanuló Tekentetes, Fő Nemes, Nemzetes Ifjuság Tisztelendő Péter Péntek Istvánnak, ugymint Harmadik és Negyedik Oskoláknak Professorának munkájával s kormányozásával». — II. «Omnia vincit amor. Polydorus et Cassandra. Acta a Prænobili, Nobili ac Ingenua Juventute Gymnasii Ordinis s. Pauli, 1-i Eremitæ, Sátoralla-Ujhel sub R. P. Daniele Borss Ao 1765-o.» — E komoly darab felvonásai közben adatott az eddig leginkább ismert, érdekes (III.) Közjáték, melyről alább lesz szó. — IV. «Bakhus . . . Jácztatott Sátor-Alla-Ujhel mezővárosában. Első Remete szt. Pál Szerzetének gondviselése alatt nevelkedő s tanuló Ifjuságtul, T. P. Borss Dániel Professorságában. 1765. Esztendőben, Farsang utolsó napján.» — V. «Josef. Testvéreitül Izmaelitáknak eladatik; álma miatt Putifárhoz jut — — — Igy olvastatik Teremtés könyvében. Csináltatott mulatságképpen F. Tán cz Menyhérttül, Első Remete szt. Pál Szerzetes Fiátul, de még sehol nem jádzatott. 1765. esztendő béli munka. Újhelyben.»

Már e darabok cziménél is láthatjuk, hogy az utolsót kivéve, mely «mulatságképpen» valóban «Tán cz Menyhérttül csináltatott», a többi négy sem Tán cz Menyhért, sem Borss Dániel munkája. Teljes bizonyosságra jutunk, ha a kézirat utolsó lapját elolvassuk: «Hæc pro S. Matris meæ Paulinæ Religionis decore et solatio Tuo autem, Lector benevole, si placet commodo, gravissimos inter Theologiæ labores descripsi, omissis plus minus viginti aliis actionibus Papæ; . . . productis utpote meritissimorum P. Martini

Billisics, primis duobus annis Rhetorices, P. Michaelis Szabadhegyi Professorum opusculis, partim quia ii ipsi hoc perfuncti sunt labore, partim quia non vacabat uno die facere volenti, ut aliud non negligatur. Vale et pro me Deum exora. F. M. T.» — E szerint Tánicz Menyhért világosan kimondja, hogy ezen színdarabokat szerzetének díszére és vigasztalására s az olvasó szórakoztatására egyszerűen csak leírta, lemásolta, és pedig — mellőzvéen körülbelül huszat — csak azokat vevén elő, melyeket P. Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály, mint a rhetorika tanárai írtak. A többit, nehogy első kötelességét, a theológiát, elhanyagolja, nem írhatta le. Ime tehát az utolsó, «József» cz. darabot kivéve, mely a leggyöngébb is egyszerűsmind, a többi Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály pálos rhetorika-tanárok műve. Fájdalom! hogy est csak in genere mondhatjuk; hogy aztán az egyes darabokat melyikök írta, el nem dönthető. A kutatások nem vezettek biztos eredményre. Mindenekelőtt Tánicz és Borssra vonatkozó életrajzi adatokat kutattam; de hasztalan néztem át az egyet. könyvtárban a káptalani gyűléseknek, máskülönbén igen érdekes jegyzőkönyveit, hasztalan az orsz. levéltárban «Acta Paulinorum» cz. alá foglalt 25—30 kézírati fasciculust, néhány száraz életrajzi adaton kívül semminek sem jöhettem nyomára.

Van az egyetem könyvtárában egy «Liber vitæ et mortis» cz. könyv, mely 1665-től 1769-ig több kéz által folytatva, időrendben elsorolja a belépők nevét, korát, a helyet, a hol s az időt, a mikor a belépés történt s a rendtag nemzetiségét; némelyiknél a születés helyét is. *) E szerint «R. fr. Melchior Tancz, Hungarus, 18 annorum, in Ordinem ingressus est: 1761. oct. 25.», vagyis: Tánicz Menyhért 1743-ban született. Sajnos, hogy míg a többieknél nagy részt a születés helye is meg van említve, Tániczé nincs. 18 éves korában lépett a pálosok szerzetébe. Theologiai tanulmányait Pécssett az 1766/67. tanévben végezte be. A pálos iratokban nevére többé nem akadtam; tán nem maradt meg a rendben, vagy korán elhalt. Haas Mihály idézett munkájában pater-nek, tehát felszenteltnek mondja, hogy mi okon, nem tudni.

Nem sokkal többet sikerült Borss személyére nézve kikutat-

---

*) E könyvet Bedekovich József «méltatlan pálos» 1721-ben kezdé írni. «Cum dies vitæ nostræ inclinentur in umbram mortis, ne nobiscum pariter in tenebras oblivionis abeat Religionis (a szerzet) cursus hunc tibi Lector benevole eonsigno librum. Fr. Jos. Bedekovich, indignus Paulinus.»

nunk. Borss Dániel 1737-ben született s 1755-ben, okt. 27-én lépett a rend márianostrai zárdájába.¹⁾ Két évvel előbb lépett be ugyanott Borss András, ki Óvárrott született. Ez lehet tán Borss Dániel szülőhelye is. Az «Acta Ordinis» szerint Venerabilis P. Daniel Borss 1767-ben concionatornak (szónoknak) tétetik Aczára (Acsa). 1770-ben Váradra ugyanily állásban. Sehol semmi nyoma, hogy színműírással foglalkozott volna.

A szindarabok írói közül Billisics Márton 1736. ápr. 2-án született Alsó-Pulyán²⁾ (Sopron m.). A rend wondorfi³⁾ zárdájában 1753. okt. 16-án öltözött be. Az «Acta Ordinis» szerint 1764-ben a «Professores Theologiæ Ujhelini» között találjuk s valószínűleg ekkor írta isk. műveit. 1767-ben már Pesten volt, mint a physika tanára. 1770-ben nagyszombati theol. tanár. Kéziratunk mint a retorika tanárát említi. Mindezek Billisics nagy képzettségét és mindenre való alkalmazhatóságát bizonyítják. Újhelyt theol. és gymn. tanár volt egyazon időben. A Billisics Márton mellett említett Szabadhegyi Mihály vele egykorú s Komáromban született 1737-ben. A rend nostrai kolostorába, mint 17 éves ifjú, 1754. okt. 28-án lépett be.

E száraz adatoknál többet fel nem kutathattam, mi nyilván arra mutat, hogy ők tanári kötelességeket zajtalanul betöltő, szerény napszamosai voltak a tanügynek, de magasabb eszmékért is tudtak hevülni s czellájukba visszavonulva, az általános irodalmi hanyatlás napjaiban magyar színműveket írtak. Mily nagy veszteség, hogy csak e 4—5-öt őrizte meg egy szorgalmas, nagy elfoglaltsága közepette is a szép- és nemesért lelkesülni tudó ifjú pálos,

¹⁾ A nostrái zárdát (Hont m.) még Nagy Lajos alapította 1352-ben. Pázmány is említi. L. Chronotaxis monasteriorum Ord. sP. auli. Orsz. levéltár: Acta Paul. 627. — Mária-Nostra tudvalevőleg most női fegyházról nevezetes. — Ép így Lepoglava (Horvátország), hol szintén pálos zárdá volt.

²⁾ Az Orsz. Levéltárban levő keresztelőlevél (másolat) szerint: Ego Michael Ribics, Ecclesiæ s. Bartholomæi in Alsó-Pulya parochus, notum facio tenore presentium omnibus cuiusque status, . . . quod præsentium exhibitor Egregius ac Probus Juvenis Joannes Billisics, de Michæle Billisics et Magdalena coniuge sua, utpote legitimis et honestis parentibus natus 1736. die vero 2-a Aprilis A. R. D. Joannem Horváth baptizatus etc. in Alsó-Pulya, Anno 1752. die 1. oct.

³⁾ Wondorf (v. Bondorff) supra Sopronium. Est in hoc loco perpetuus novitiatus. «Chronotaxis etc.»

Táncz Menyhértünk. A sok közül válogatott ő, s a kiválogatottak meg is maradtak, de a «sok» elveszett. A sátoralja-ujhelyi konventnek 1786. márcz. 20-án történt feloszlatásakor összeírt elenchusban az egyes atyák szobáiban talált könyvek jegyzéke is befoglaltatik. Itt olvashatjuk: «In cubiculo P. Stephani Poor, Professoris 1-æ Gram. Classis: Scenæ Hungariçæ, Cassoviæ, 1767. 2. tom.» Tehát két kötetnyi magyar színmű! Itt talán pálos színművekre gondolnánk, ha nem tudnók, hogy az említett évben Kassán Illei színművei jelentek meg és pedig: «Salamon, Ptolomeus és Titus. Három szomorújáték, kettejét ennen maga szerzette, harmadikat pedig Metasztaziusból fordította. És az előljáróinak engedelméből kibocsátotta Illei János, Jézus Társaságának papja. Kassán. A Jézus-t. acad. Collegiumának betűivel MDCCLXVII. Esztendőben.»¹⁾ Némileg tán azon akadhatnánk fenn, hogy amott két tomusról — kötetről — van szó. Bármint legyen is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a pálosok érdeklődése a színművek iránt mindig nagy volt. Még a későbbi években is, a rend eltörlése után a volt pálosok közül többen írtak színdarabokat, már nem az iskola, hanem a magyar színpad számára. Színirodalmunk bölcsőkorát élte, s a színpad számára készült darabok bizonyára nem állják ki a kritikát, de — mint Bayer mondja — az akkori színműírók és fordítóknak «irodalmi munkássága a kor viszonyait tekintve, a színészetre nézve — még gyengébb műveikben is — korukban elhatározó befolyással volt». Majd közli e tiszteletre méltó úttörők neveit s munkáik czímét. Világiak és egyháziak ezek, közöttük jezsuiták, piaristák és paulinusok s Péczeli József, ref. lelkész. A volt pálosok közül ott találjuk Verseghy Ferenczet három, Tapolczai Gindl Józsefet négy, Osváld Zsigmondot két színművel. Ott találjuk Bessenyei Györgyöt «Filozofus»-ával, Kónyi János magy. gyalogezredbeli őrmestert «Gróf Valtron»-jával, sőt több lelkes magyar nőt is, mint Rudnyánszky Karolina bárónőt, Ernyi Francis-kát, Liptai Máriát. Csak a magyar színpadot kellett megteremtteni s a nemzet szellemi termékekkel tán sokkal inkább támogatta, mint anyagi segélyvel. — De térjünk vissza pálosaink színműveihez. — Őt színmű van előttünk, közülök «Polydorus és Cassandra, Amor omnia vincit», mely egy török fogságba esett magyar

¹⁾ L. Bayer J. A nemz. Játékszín története. 46. l.

²⁾ L. u. a.

főúrnak neje által történt kiszabadítását tárgyalja, latin nyelven írott, a többi négy magyar. Az első és utolsó («Pál» és «József») gyengébb, de a «Közjáték» és «Bakhus» népies irányú, jeles termékek. — Lássuk őket sorban.

Az első darab teljes czime a következő: «Pál, Szomorú Játék, melyet Nemes Pápa Várasában Jádzott ugyanazon Első Remete szt. Pál Szerzetes fiainak gondviselése alatt nevelkedő és tanuló Tekentetes, Főnemes Nemzetes Ifjúság Tisztelendő Pater Péntek Istvánnak, ugymint Harmadik és Negyedik oskolák Professorának munkájával és kormányzásával — azon esztendőben Hatodik oskola azon nemes Várasban kezdődött úgy mint Ezer hét száz hattvan egygyedikben». Hogy e darab nem Táncz Menyhért műve, már fentebb bebizonyítottuk; itt csak még egy kétségbevonhatatlan bizonyítékot említünk fel, ráutalván azon körülményre, hogy e darabot már 1761-ben előadták a pápai iskolában, tehát abban az évben, a melyben Táncz, mint serdülő ifjú, a pálosok közé lépett. Adatott pedig e «szomorújáték» tisztelendő Pater Péntek Istvánnak «munkájával és kormányzásával», a mi nyilván annyit jelent, hogy Péntek taníttatta be a darabot, ő tartotta a próbákat s végül ő kormányozta vagyis rendezte az előadást. A szereplők, vagy a kézirat szerint a «Beszélgető Személyek» a következők voltak:

Pál	...	...	N. Bálintfy Márton.
Őrző angyal, Azarias név alatt	...	...	N. Eördögh Pál.
Elme, Felicianus	«	«	N. Talabér Boldizsár.
Akarat, Triphon	«	«	Lang Ferencz.
Jóraváló hajlandósága Akaratnak Placidus név alatt	...	...	Andor József.
Kevélység Andrapodista név alatt	...	...	Alexovits György.
Képmutatás, Gratianus	«	«	N. Hőgyészi Márton.
Világi hívság, Amarilis	«	«	N. Klempai József, Haller regementbeli zászlótartó.
Tűrhetetlenség, Thoas név alatt	...	...	Molnár Ferencz.
Torkosság, Nábor	«	«	Patsai János.
Szenvedés, Evanestes	«	«	N. Tengerdy László.
Mulandóság, Victor	«	«	Esze János.

A szereplő ifjak természetesen a tanuló ifjúság soraiból kerültek ki, annyiival feltünőbb tehát Klempai József Haller-regementbeli zászlótartó szereplése. Bizonyára a pálosok növendéke volt ő azelőtt s mint ilyen kitünhetett ügyes játékával. A színpad iránti vonzalmát megőrizvén, mint műkedvelő később is fellépett. A «be-

szélgető személyek» elsorolása után a «Játéknak Állapottya» vagyis a darab rövid tartalma következik, mely szerint «Decius római pogány fejedelemnek és kemény tyrannusnak az egy igaz ker. római hit ellen való halhatatlan (=hallatlan) kegyetlenkedésének napjaiban, első remete sz. Pál, alsó Thebaisból eredendő tizenöt esztendő s ifjú, fene dühösködését az említett tyrannusnak távoztatni kívánván és a felséges Úristennek hivebben szolgálni, kietlen pusztáiban sötétes Thebaisnak költözni szándékozott, melyet szerencsésen végben vivén, száztizenhárom esztendőket némely kőszikláknak rojtökében töltött vala méltó szolgálatjában az Úristennek. S. Hier. Jádzatott Újhely mezővárosában ugyanazon T. P. Péntek István tanítása alatt következő n. ifjak által stb.». Tehát a Pápáról Újhelyre disponált Péntek István magával vitte a darabot és új állomásán szintén előadatta. A kegyelet nyilvánul itt a szerzetesek s *xar' ε̄σ̄οχη* a pálosok ősatya, remete szt. Pál iránt, mely a szerzetalapító iránt tanusított kegyelet minden rend közös tulajdonsága. A ferenczrendiek assisii szt. Ferencz életét újra meg újra megírták; az Ehrenfeld-, Simor-, Lobkowitz- és Virginia-codexek mind rendalapító atyjok életét tárgyalják. A pálosok is számtalan prózai és verses műben beszélnek el ősatyjok legendáját. Képekkel, elmélkedésekkel kísérik műveiket. Legérdekesebb közöttük*) a Jeromos-féle legenda, melynek címe: «Decus solitudinis, sive vita et obitus gloriosissimi Patriarchæ Divi Pauli Thebæi Eremitarum principis et magistri». Lássuk ezt röviden, hogy ennek alapján megítélhessük, mennyire tudta «szomorújáték»-unk szerzője tárgyat érdekessé tenni. — Pál Alsó-Thebæben, Kr. u. 230 körül született előkelő, gazdag ker. szülöktől, I. Orbán pápa és Alexander

*) A verses művek közül megemlíjtük: «Vitam — — — carmine heroico concinnavit Albertus Chanadinus, Hungarus. 1515; item: Steph. Battis, elegiaco et sapphico carmine: P. Klodavsky (1651); Corvus albus. — Nova Musa: Ladisl. Simándi (1712). — Carmen Dialogicum in vitam D. Pauli, 1-i Eremitæ, Authore P. Mathia Fuhrmann. — E mű kezdete:

Cælica Musa refer Pauli memoranda Magistri,
Omnia sexentis, officiosa modis.

A legutolsó distichon pedig:

Sat dixi, sat novi, huius memoranda Magistri,
Gratulor ipse tibi, Cælica Musa, Vale!

Peer Codex: Nyelvelméltár: II. 58—68.

Severus alatt. Nevelése az isteni és emberi bölcsességben egyaránt gondos vala. Felserdülvén, Decius és Valerianus alatt teljes erővel tört ki a keresztények üldözése. Szt. Cyprian Karthagóban, Cornelius Rómában vértett el a keresztért. Pál, egyrészt, hogy az örökség miatt perpatvarkodó nőtestvére zaklatásaitól szabaduljon, másrészt, hogy az Istennek akadálytalanul szolgálhasson, Thebæ pusztáiba menekül, győz a világ, a test kísértéseiben és megalapítja a szerzetes életet. Pálmából sző ruhát, a pálma gyümölcsével táplálkozik; 60 éven át naponként félkenyeret hord neki egy holló. Ez alatt remete szent. Antalt (Pál ekkor már 130 éves volt) egy angyal megint álmában, hogy keresse föl az első és legtökéletesebb remetét, szent. Pált. Érdekes szent. Antal útja. Pálhoz jövet találkozik a centauruszal.¹⁾ Ez, midőn szent. Antal kérdezi: «Hol van az Isten szolgálja?» néhány szót tördel, bizonyos irányba mutat s eltűnik. Majd egy satyr akad eléje, ki kéri Antalt, hogy imádkozzék érte. Megfenyegeti Alexandriát s e szókkal: «Væ Tibi Alexandria, Væ tibi civitas meretrix!» szintén eltűnik.²⁾ Szent. Antal végre rátalál Pál barlangjára, de ez elzárja a barlang nyílását, azt tartván, hogy: homo homini lupus, s csak sok kérésre nyitja meg. A két szent néven szólítja egymást, s hosszas jámbor beszélgetésbe merül. Ez alatt megjelenik a holló és — csodálatos! — a rendes fél kenyér helyett egészet tart csőrében. Nem sok időre Pál meghal s lelkét Antal az égi karok között a menybe emelkedni látja. Két oroszlán ássa meg sírját s Antal eltemeti a drága testet. Pálma-ruháját magával viszi s nagy ünnepeken felölti. Száz és száz év multával a szent. test Magyarországra kerül a híres szent. lőrinci zárdába, hol számtalan csoda hirdette a porhüvelyéből elszállt lélek életszentségét. Példáján ezren és ezren buzdultak s megszületett a szerzetesi intézmény, melynek ő nem tollal, hanem életszentségével irt. Regulát.

¹⁾ Conspicatur hominem equo mixtum, cui opinio poëtarum hippo centauri vocabulum indidit. (Id. mű.)

²⁾ Érdekes e két szörnyre vonatkozó kommentár: «Hoc ne cuiquam ob incredulitatem scrupulum moveat: sub imperatore Constantio, universo mundo teste, defenditur. Nam Alexandriam istius modi homo vivus perductus magnum populo spectaculum præbuit; et postea cadaver exanime, nec calore restatis dissiparetur sale infusum Antiochiam, ut ab imperatore videretur, allatum est.» Tehát a satyr létezését bizonyítja. (Id. mű.)

Pálnak imígy elbeszélte életadataiból színdarabunk szerzője, mint már a «Játék Állapottyá»-ban is láttuk, a pusztába vonulást választotta, melyet a deciusi ker. üldözéssel motivál, s szerinte Pált ez egyedüli ok úzi Thebæ vadonjába. Sőt a darab folyamán is Pált annyira félenknek, kislelkűnek tünteti fel, hogy a ker. hős helyett egy folyton életeért remegő szökevényt látunk magunk előtt.

Mielőtt a darab kezdetét venne, részletesen elmondja a három végzés — így nevezi a fölvonást — és a kimenetek — jele-
netek — rövid tartalmát. — Már a szereplő személyekből láthatjuk, hogy a darab a moralitásokkal van legközelebbi rokonságban. A jó és rossz küzdelmét s az előbbi diadalát festi az író. Pál ere-
nyeivel indul útnak, leküzdí a kísértéseket, megszabadúl a gonosz-
ság cseleitől s lelki magányában boldoggá lesz. — De lássuk tovább a színművet. Ez egy «Előljáró beszéd»-del, énekkel kez-
dődik:

1.

Pál, Pál, Pál mi dicsőségünk, közülünk hová lettél?
Elizius mezejéről mely véletlen eltűntél?
Thebaisnak baralangiban,
Vagy üres kőszikláiban,
Jaj talán rejtekeztél?

2.

Gyászban öltöztek a műzsák, álmélkodnak a párkák,
Könnyeznek a gyenge nimfák, megszüntek a muzsikák.
Cytherája Apollonak
Nem zeng hárfája Arionnak,
Végbúcsúdat hogy halljuk stb . . . .

Az I. végzés 1. kimenete Pálnak egy monologusával kezdődik: «Meddig, ó Istenem, valjon meddig számos fogyatkozásit tapasztalom a te szent szolgálatodnak, meddig súlyos keresztit, sok rendbéli szörnyű veszedelmét viselem ezen gyarló testnek? Meddig veled, ó Istennek választott népe, Izrael sötétes pusztájában tévelegyek Egyiptusnak? De vajha tévelegyek, felderülne, valóban felderülne pirosuló hajnala vigasztalásomnak; oszolna, oszolna homálya elfajult szívemnek, csillapodnék zaja teljes ereimben buzogó véremnek, feltalálnám czélját eltökélett szándékomnak. De mi gátolja végbemenetöket mindezeknek? Bátor szívvel! Nin-
csen a mint rémlík, oroszlán az útban: két uraknak s egymással ellenkező két uraknak híven szolgálni senki sem elégséges. Boldog

az az ifjú, ki első napjaitul fogva élete zsengejének szüntelen viseli terhét az Úrnak. Induljatok tehát, ó Egek engedjétek . . . Lássátok egy kevéssé ékes róna feldét elkiterjedett tartományának Thebaisnak, nemde nem eltépi-e majd reátok sereglendő, kervert szomjúhozó üldöző serege Decius tyrannusnak. Szemléljétek véghetetlen számát a kínzó eszközöknek! Támogasd ó uram gyarlóságomat, adj uti vezért, hogy el ne téveledjem». — Erre következik a 2. kimenet. Megjelenik Azariás, az őrző angyal s megvigasztalja a nyugtalan, bánatos Pált. Azután Felicianus (Elme), majd Triphon (Akarat) csatlakoznak hozzájuk. Ez utóbbi gúnyolódásai közben, Placidus ront elő s rémületében hebegve szól: «Ti-Ti-Ti-Tyrannus De-De-De-Decius ve-ve-ve-veszedelem . . .» Majd verses párbeszéd keletkezik közte és Triphon közt. — Az I. felvonás, mely 8 levélre terjed, a pásztorok énekével végződik:

1.

Mi bajod sógor? Hogy vagy ily komor?
Egyél egy jó darab zsódot.
Önts rá jó hegyaljai bort,
Majd rugod a port.

2.

Tölts pipát Miska, üss tüzet Pista,
A Dömötör dohányt vágjon,
Menalka sajtot pirétsen,
Gyuri bort hozzon.

3.

Eöcsém hej Mátyás, te lészesz dudás,
Fúj fel a kopasz dudádat,
Dídold el lejtős nótádat:
Bízd rám a tanácsot.

A II. felvonás színtere ismét a thebæi pusztaság s mint az első, ez is monologussal kezdődik, melyet a Pál- és társaitól elszakadt, de azután csodálatosan megtért Triphon (Akarat) tart. — «Boldogtalan sors! — így sóhajt fel — szerencsétlen óra! Elfáradtam, elbágyadtam, nem mehetek sehová. — — Lám, felfuvalkodva jó tanácsát Pálnak megvetém, hosszas kaczagással intésit kinevetém. Kábo bolondságnak, gyermeki találmánynak szent szándékit itélém; méltán tehát, méltán súlyos terhét viselem sanyarúságirunak. — De minémü szózat zendüle? Ez bizonyára Pál leszen; *ezennel* kitanulom. — Pál! (echo respondet) ál; -hol? -tol; megyen, echo: hegyen — — merre? echo: erre. Istenem!

micsoda történet ez? mely homályos beszéd ez? Föl Egek! világossítsátok sötétes elmémet. Viszontag próbálom, talán értelmöket és titkos jeleiket jobban kitanulom. — Pál-ál-hol-tol-megyen-hegyen merre-erre. Pál hol megyen erre? Által hegyen erre.» (Egy völgynek veszi útját s megpillantja az alvó Pált és társait, kik örvendenek Triphon megtérésén). Majd így szól Pál: «Szűnjék egy kevéssé beszédünk zengése, némely főembernek tűnik jelenése, netalán Triphonnak bölcs jövendölése ezennel bételjék különös intésbe». — Ekkor proruit ex scæne Andrapodista et eos capere vult, sed profugiunt. — — Andrapodista, vagyis a Kevélység így kudarczot vallván, dühösen kikel Pál és társai ellen. Emlegeti nagy hatalmát, mely előtt a Kelet és Nyugat, az angyalok kara is meghódol. Maga elé idézi Gratianust, Thoast, Amarilist és Nábort (a Képmutatást, «Tűrhetetlenség»-et, Világi hívságot és a Tor-kosságot) s ezeket Pál és társai törbe ejtésére küldi ki. Andrapodista a színen várja be őket. Jö Gratianus és Amarilis s jelentik, hogy már nyomon vannak. Majd Pál jelenik meg a színpadon s szörnyű panaszokra fakadva, társai után kiáltoz, mire ezek meg is jelennek. Azáriás (az Őrzőangyal) bátorítja Pált, kinek ezen szavaira: «Jaj mit tégyen szívem ily inségemben, ismét a veszélynek akad kép törében», a függöny legördül.

A III. felvonásban Pál és kísérői találkoznak a pásztorokkal, Koridonnal, Menalkával, Alexisszel és Isanderrel. *Menalka* szól: Koridon! én bizony ihatnám.

Kor.: Én biz elhiszem, de már majd üres a vörös gyrukó; bizony jól beletekéngettünk ám előbb. — — — Míg így beszélgetnek, jö

Pál: Jó napot pásztorok!

Kor.: Még eddig volt borok.

Pál: Nem beszéded szerint én te hozzád szólok.

Kor.: Ha elfogy azonnal a csapra tódulok.

Pál: Mondám feleleted nem szolgál czélomra.

Kor.: Még egy néhány itczét adnak szakállomra.

Pál: Kérlek jó barátom, vedd fel beszédemet.

Kor.: Ha hitelben nem ád, nyitom erszényemet.

Men.: Sógor, figyelmezzél jó uram szavára.

Kor.: Hat itczét ittunk meg, hat garas az ára.

Pál: Ismét kérlek jó barátom, öreg pásztor vagy, mint látom.

Kor.: Hatvauhatot általhágtam, bizonyítja ősz szakállam.

Erre Pál kéri, hogy mutasson neki alkalmas rejtek- és lukóhelyet s Koridon egy kis patakon túl mutat is. Pál kísérvével tovább megy. Ekkor megjelenik Cupido fölajzott íjjal és így énekel:

1.

Szép virágok, gyenge ágak, kiket itten szemlélek
Diannával s Minervával ime társatok lészek,
Mulatságink is készek:
A nympháknak, cytharáknak zengések.

2.

A nyájasság közmulatság életünket folytatja,
Mert Clinonak, Celenonak fonalát hosszabbítja,
Testünket megújítja,
Jövendőkre s több időkre juttatja.

3.

Ime rózsák, szép violák, mit okoz a vigasság,
De ellenben mely veremben taszít a szomorúság,
Azért gyenge ifjúság
Légyen jussod s tulajdonod az hívság.

Pál és társai bosszusan kikelvén Cupido ellen, ez új éneket kezd, de sikertelenül, mert Triphon (Akarat) elfűzi: «Hord el magad patvarkodó, még ma botrúl ér a csomó, talán te vagy a Cupido? Szent végzéseket rontó stb.» — Majd ők is menekülni akarnak, mert Pál trombitaszót vél hallani, de tévedett; hanem két oroszlán jő elő s Pál lábaihoz fekszik, minek ez nagyon megöri. — Azután folytatják útjukat a Koridon által kijelölt irányban s találkoznak Evanestesszel, a Szenvedéssel. Pál kilétét kérdi, mire ez így válaszol:

Nevemről neveztetem Evanestesnek
Kinek társasága tetszik csak kevésnek;
Mert sokan a testnek engedelmeskednek
A szenvedésekről nem is emlékeznek.
E világnak részeit én mind megjártam,
Európa után Amerikát vizsgáltam,
Onnét ismét vadas Afrikába szálltam,
De a szenvedésnek szállást nem találtam.

De ime talál most: Pált elvezeti a barlangba, a testi szenvedés, önsanyargatás tanyájára; s Pál térdre borúlva, meghatottan rebeg köszönetet az Istennek:

Áldott légy már Uram!
Ki minden veszélytől
Megszabadítottál
Üldöző kezétől;

Zöngedező szóval az égi madarak
Velem dicsérjenek és erdei vadak.

Pál kísérei, az erények, természetesen vele maradnak.

Szándékosan közöltük ily bő kivonatban, helylyel-közzel egyes jelenetek idézésével a darab meséjét, hogy így egyrészt kitűnjék annak drámaiatlan volta, másrésztől lássuk a compositió, a scaenálás, az előadás, irány minőségét. Szándékosan idéztük az I. és II. végezés 1. kimenetelét, vagyis Pál és Triphon monologusát. Ezekből tisztán láthatjuk, mennyire rhetorikai, declamatorius a hang, különösen a pathost elősegítő gyakori figura repetitionis folytán; de e mellett nehézkes főképp a birtokviszony tagjainak s általában a szórend idegenszerű inversioja miatt, a mi sokszor csaknem értelmetlenséget szül. Ez a körülmény s néhány kifejezés azt sejteti velünk, hogy szomorújátékunk tán egy latin eredetinek átdolgozása; átdolgozása, mert viszont egyes helyei magyaros, népies zamatúak. Az I. végezés 3. kimenetében határozottan latinismus a következő kérdő mondat: «Sed quid ad hæc Triphon?» — «De mit ezekre Triphon?» Azonban néhány sorral tovább már ezt olvashatjuk: «Ezekben is elannyira összeakasztá velem tengelye végét, hogy majd üstökben kapánk». Egészen magyaros ízű. Ilyen az Andrapodista és szolgái között lejátszódott jelenet, hogy ne is említsem Koridonnak, a pásztornak, Pállal való tréfálkozását, mely párbeszéd a karácsonyi játéokra emlékeztet. Az író szomorújátéknak nevezi darabját, természetesen a szomorújátéknak nem klasszikai és mai értelmében, vagyis a kimenetre való tekintetből, hanem a tárgyat jellemző szomorú hangulat miatt.

A második színmű latin s így azzal nem foglalkozunk. Címe: «Omnia vincit amor. Polydorus et Cassandra. Acta a Prænobili, Nobili ac Ingenua Juventute Gymnasii Ordinis s. Pauli, 1-i Eremitæ Sátoralla Ujhel sub R. P. Daniele Borss. Anno 1765-o».

E sorok azért érdekesek, mert ezek alapján mondotta dr. Váli Béla és utána Beöthy Zsolt, Bayer és Sziklay János a közjáték szerzőjének Borss Dánielt.

E közjáték felvonásai a most idézett latin színmű egyes felvonásai közé vannak ékelve akként, hogy a «Polydorus et Cassandra» szereplő személyeinek elsorolása után következik a plautusi vígjátékok mintájára az «argumentum» vagyis a tartalom.

Cantio Veneris, in comoedia de Baccho contenta.

Lentissimo ex F-moll.

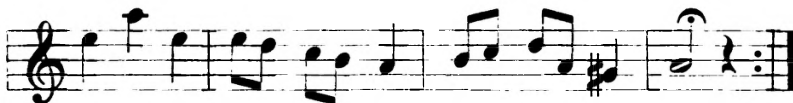
Jaj sze-ren - csét - len hír, mely hoz-zám ér,

el - mult vi - gas - sá - gom visz - sza sem tér.

Több szi - vem fáj - dal - ma mint sem el - bír.

Meg-ron - tá vi - rá - gom ke - gyet - len dér.

*Maestoso.*Ju - pi - ter sze - rel - mes a - tyám } Hogy ked - ved - tül,
I - é - szen ná - lad oly grá - czi - ám }

ke - gyel - med - tül ki nem zá - rod fi - ad ta - lán.

Azután minden cím nélkül.*) Argumentum Intermedii; vagyis a közjáték tartalma. Erre Polydorusból két felvonás. Ezt követi a közjáték 1-ső felvonása, mely után Polyd. III. actusa, utána a közjáték 2-ik felvonása. A Polydorus IV. felvonása után a közjáték 3-ik vagyis utolsó felvonása következik. — Láthatjuk tehát, hogy a közjáték szerzője megnevezve nincsen, mert a latin darab címéből sem erre vonatkozólag, sem a közjátéokra nézve Borss szerzősége egyáltalán nem következethet. Mert a cím: Polydorus et Cassandra, *acta a iuventute Gymnasii sub R. P. Daniele Borss* csak azt teszi latinul, a mit a «Pál» című darabnál magyarul megírva láttunk: Pál szomorújáték, melyet az ifjúság tisztelendő Péter Péntek István munkájával s kormányzásával adott elő, vagyis, mint már említettük, Péntek tanította be a darabot s rendezte az előadást. Ugyanezt teszi az «*acta sub etc.*» vagyis Borss professor felügyelete alatt és az ő rendezésével adatott darab. Ha Borss szerző, akkor Péntek Istvánt is szerzőnek kell tartanunk, mit senki sem állított s állíthat. A közjáték szerzőjének kiléte biztosan meg nem állapítható. A kéziratnak már idézett végső lapjai szerint Táncc két pálos, Billisics Márton és Szabadhegyi Mihály színműveiből *másolt*, tehát a kettő közül valamelyik írta, a legnagyobb valószínűség szerint Billisics Márton; mert, mint már említettük, az «Acta Ordinis» szerint 1764-ben újhelyi tanár volt (1765-ig) s ekkor írhatta az ugyanott 1765-ben előadott közjátékot, melyet Táncc Menyhért theologus, ki Pécsre kerülése előtt bizonyára Bilisicsnek tanítványa volt, lemásolt. Lássuk az érdekes darabot közelebbről. A szereplő személyek latinul vannak megnevezve és pedig:

Petrus Berbencze	...	...	...	...	...	Joannes Drotos.
Filia eiusdem nuptui tradita	...	...	...	...	...	Joannes Ágoston.
Procus (leánykérő)	...	...	...	...	...	Michael Torkos.
Judex dein Ludimagister	...	...	...	...	...	— —
Uxor Petri Berbencze	...	...	...	...	...	— —
Sartor (?)	...	...	...	...	...	Joannes Vilcsinszky.

Szerepelnek tehát Berbencze Péter, kurta nemes, ennek felesége (a szerepvivő neve nincs kitéve, tán maga Borss Dániel volt);

*) Sziklay «Intermedy»-nek nevezi, az Intermedy (actus primus) végél, a két, y módjára írott i-t (intermedium, genit. intermedii) y-nak olvasván.

ő lehetett a iudex is), ezek aggszűz leánya; Procas, vagyis a leány kérője, ki magát Kocsonya Mihálynak mondja. A bíró, a kántor s a szomszédasszony. Az I. felvonás 1. jelenete a vén leány keserves énekével kezdődik, melyben, mintha a

«Keresztények sírjátok
Mélyen szomorkodjatok.»

kezdetű nagybőjti énekre gondolt volna a szerző:

1.

Szűzek, ifjak sírjátok,
Rajtam szomorkodjatok,
Víg tanácsot adjatok,
Mert bűm s bánatim nagyok.

2.

Valjon, ki meg nem szána,
Több esztendőim száma,
Mint szoknyámnak a ráncza,
Lábam is rossz a tánczra.

3.

Éltem holtig szomorú,
Fejemen a koszorú,
Szár az, mint a vén kórú,
Hasam s faram domború.

4.

Harmincz fárságot éltem,
Krónika lehet éltem,
Sok pendelyt öszvenyírtem,
Még senki sem jött értem.

5.

Bár csak immár jönnének,
Ha nem ifjú legények,
Akármely rozsdás vének
És ördögben vinnének.

Nem is könyörög hiába; nyomban betoppan a leánykérő s tisztességgel így szól Berbenche Péter uramhoz, a leány atyjához: Isten minden jókkal áldja meg kegyelmeded édes apókám! *Pater*: Hozta Isten kendet, édes fiam! Hát mi jót hajhász kend az én házamnál? *Procus*: Nem sokat biz én édes apókám — — nagyon megkövetem kendet, ez a Berbenche Peti háza? *Pater*: Épen belébotlott kend — — miért? *Procus*: Édes apám-uram mit van himeznem-hámoznom, azt hallottam, hogy eladó leánya volna

kendnek? (Est hallván a leány, felugrik és kifut a szobából.)*»

Pater: Édes fiam, régen volt biz az; van biz annak már talán 15. esztendeje is. Dehogy eladó, mikor ajándékban sem kéri senki is.

Pr.: Hogy-hogy édes apókám? Hiszen még talán nem oly vénecske?

Pater: Hogy oly vénecske volna, nem mondhatom, mert jól emlékszem rá, hogy mikor a francia és bavarus ellen adtunk volna insurgenseket, több gyermekem nem lévén, ezen leánykámról azt mondtam, hogy bárcsak férfiú volna, nem kellene magam helyett mást fogadnom. *Pr.*: Ho-ho, Berbenoze uram, kend, a mint látom, nemes ember. *P.*: Annak tartom mindenkor magamat. — Épen mostan revizio alkalmával akarom representálni ármálisomat. Csudállom, hogy meri t. Vármegye csak controvertálni is, holott nézze kegyelmed, fiam uram, őseimnek édes hazánkért tett nagy meritumit még *vak Béla* király idejében, *ki édes tekintetre vévén és világosan látván* bajnok vitéz cselekedetit Berbenoze Pistának, csakhamar nyakába rázta a nemességet. Ha nem hiszi kend — akár olvasta, akár nézte a királyi pecsétet. Kend azonkívül is deákosabb ember magamnál. *Pr.*: Édes Berbenoze uram, evvel teremtuccse begyughatja kend a viczispánnak a száját. *P.*: Ugy-e fiam nám mondám. *Procus*: Hanem a pecsét ellen lészen mindazonáltal valamely exceptio, mert csak kétágú akasztófát látok rajta. *P.*: Ó fiam, azt gondoltam, hogy többet tud kend a törvényi dolgokhoz, de a mint látom, nem igen érti kend a «porkus jurist»; még a pecsétet sem ismeri kend; hiszen, guta üsse meg, nem akasztófa az, hanem Székesfejérvárnak egyik kapuja, a melyen Berbenoze Pista, a nagyatyámnak nagyatyja *vak Béla* király számára tojásokat hordott be. Több efféle érdemi édes hazánk előmozdításában és koronás királyához való hűségének, comprehendáltak e diploma ténorában.

A további párbeszédben a kérő, Kocsonya Mihály uram is dicsekszik nemesi voltával és sok vakaródzás után, a csizmája szarából előhúzza a nemesi oklevelet. Aztán újra áttérnek a leánykérésre s midőn az atya kérdi, hol ismerkedett meg az ő «leányával», *Kocsonya* így felel: «Megvallom, személyét soha nem láttam, hanem még ifjú legény koromban hallottam, hogy jó megért leánya volna Berbenoze Petinek Zemplén vármegyében, de még akkori időben nagy szükség lévén leányok állapotjából, hallottam, hogy igen rátartotta magát Berbenoze uram.

*) Az író utasításai megjegyzései latinul vannak.

s azért én nem is mertem magamat jelenteni, hanem most, midőn az Uristen azokban nagyobb bővséget adott, úgy gondolnám, hogy hamarább megalkudhatnánk. *P.*: Volna okom ugyan, hogy most még jobban reátarthatnám magamat leánnyommal, mert nem tudja-e Kend, hogy mennél tovább neveljük ama jó csikót, annál jobb árán szoktuk eladni. *Pr.*: Annál már igazabb sincs, hogy ha úgy neveljük, hogy meg ne vénhedjék, biz a leányasszony pedig már vénecske. *P.*: De azt épen meg nem engedem, hogy az én leányom vén kecske legyen, — — egy kevésbé ugyan koros, de ugyancsak mindenestül most sincs 38 esztendőnél idősebb. *Pr.*: Az ugyan valóban nem nagy idő, hiszen annál a mentem is, amióta csak én hordozom, régiebb. — Hogy ha annyi gráciám volna, hogy tekintetre vehetném — — *Pater*: Meglehet — mindjárt. — Hallod-e anyjok?! *Pr.*: Tehát vannak magzati a kisasszonynak, hogy *anyjoknak* nevezi őket Berbencze uram? *P.*: Guta lelkét van, hol vette volna? — Az anyját kiáltom. Te asszony! gyöszte be. — *Uxor*: Mi ördögöt lármáz kend megént? *P.*: Nem tudjátok az orrotokat beütni, mikor böcsületes ember van a háznál? *U.*: Isten bocsá! mit kurjogat kend, látja kend, annyi a dolgom, hogy a lábamon is alig állok. — Azután mentegeti leányát, hogy szintén munkában lévén, át kell öltöznie, mielőtt megjelenék. Ekkor eltávozik. — Az apa eldicséri leányát s itt az æsthetikát nem igen tartva szem előtt, azt is felemlíti, hogy igen jól ért holmi «apró bogarkák» fogdosásához, a mi nagyon tetszik Kocsonyának. «Galuskákat is akkorákat főz, mint az öklöm», dicséri hajadon leányát nagy büszkén az apa. — Ekkor megjelenik a leány a szemeit szemérmesen lesütve (azaz csak az egyiket, mert a másik — úgymond az író — az akkori divat szerint fekete szalaggal van bekötve) többször «pukedlit» csinál. Az udvarias kérő szintén mélyen meghajtva magát, így szól: Szivem ficzkándozva örvendek kincsem, leányasszonykám, hogy vagyon szerencsém drága személyének tisztelésére és udvarlására. *Filia*: (facto pukk) Magam is hasonlóképen. Azután kölcsönösen kijelentik, hogy tetszenek egymásnak. Csak azt sajnálja a vőlegény, hogy jegyese szemén hályog van. — «Jaj édes uram — válaszol az anya — Isten ne adja neki; biz oly tiszta a szeme, mint a kristály, hanem csak mióta németesen viseli magát, azóta viseli azt a fekete fótocskát a bal szemén.» Erre Kocsonya kijelenti, hogy valóban neki is tetszik e divat, sőt ha hazaviszi mátkáját, homlokára is ragaszt egyet. —

Ezzel hátára kapja a vén szüzet. — «Jaj, part üsse meg kendet, — kiált rá ez, — hát nincs kendnek ennél jobb alkalmatossága?» — *Pr.*: «Szivem, hol kívánsz ennél jobb alkalmatosságot?» — — «No édes apókám én gondot viselek a kend leányára; hanem rövid nap alatt elvárom kenteket szegény szállásomra.» — Így végződik az I-ső felvonás.

A II. felvonás színhelye már Kocsonya Mihályék háza. — A férj véres ingben jelenik meg s a jajveszékelt asszonyt kéri, hogy ne legyen árulója, mert ő embert ölt. «Hogyha hittel kötelezett szeretetedet hozzám, érdemetlen társadhoz megmutatni akarod — így esd a férj — hallgass! az egekre kérlek! Most szivem! kezedben forog életem, ha megtartasz, nem úgy szeretlek, mint életem párvját, de mint életemnek életét.» — Mire az asszony esküdzve így szól: «Ó kincsem, uram! ha rajtam áll életed, tudd meg, hogy előbb visszafordul a nap az ő útjában, előbb vissza fognak folyni a folyóvizek, előbb megszólamlanak a kösziklák, hogysem én ezt valakinek kinyilatkoztassam.» — Erre a férj elmondja, hogy a testet a nagy diófa alá ásta el, s látezőlag megvigasztalódva távozik. — A magára maradt feleség varrni kezd, midőn belép hozzá a szomszédasszony. — Alig váltanak néhány szót, megered a nyelvök. *Uxor*: «Jaj lelkem szomszédasszony, csak az én Istenem tudja, mily nyughatatlan az én szivem, búmban éjjel-nappal nem alhatom; az angyalok hozták kendet hozzám. Mégis mikor kendet látom, mintegy megkönnyebbülök.» — A szomszédasszony az ok felől tudakozódik, hisz «az ő természete ellen való a csacsogás s nem is szenvedheti az olyan embert, ki mindeneket kifecseg.» — S a feleség nagy sopánkodás után a véres inget mutatva elmondja a titkot: az ő ura embert ölt. — De a szomszédasszonyt épen nem rázza meg e hír; nem csapja össze kezeit jajveszékelve, hanem imigy szól: «S ezen töri szomszédasszony a fejét? Ó be bolondság a kend dolga! Bár én volnék ily szerencsés asszony, mint Kend; hiszen jelentse meg Kend a bírónak, egy-két hónap mulva máshoz mehet Kend férjhez. Hová kell ennél szebb állapot?» — *Uxor*: «Bizony jól mondja Kend szomszédasszony. Igyunk egyet a jó tanács fejében». — Vig kocczintás közt a bíróért küldenek s a szomszédasszony késznek nyilatkozik 40 nap «száraz-vizen» bőjtölni, ha ily szerencsés helyzetbe juthatna, mert az ő ura valóságos sárkány; nem hiszi, hogy pokolvármegyében lenne mása. — Ekközben megjelenik a bíró s az asszony előadván a vádat, a bírót férje után

küldi. — Ekkor előjő a szomszédasszony az újból megtöltött palaczkkal, s közösen szidják a férjét, ki miatt az asszony egész álló nap alig tudta magát 4—5ször a csapra lopni. — Majd visszajő a bíró a megkötözött férjjel, kinek láttára felesége így kiált föl: «Jaj Egek! mit látok? Jaj! odavagyok! Jaj csillagom, édes uram!» *Maritus*: «Ne sírj édes feleségem, te cselekedetemben részes nem vagy; hiszem, hogy általad el nem árultattam, mert hittel és átokkal fogadtad. — Az Istennek akaratja volt, hogy gyilkosságom világra jönnön. Menj azért és hozd elő az elásott testet.» Az asszony távozik s a férj ily panaszsra fakad.

1.

Higj már, higj már az asszonynak,
Mint póknyálból szőtt vászonnak,
Közöld véle te titkodat,
Ha kívánod haláloedat.

2.

Példája vagyok én ennek,
Mert hittem feleségemnek,
Esküvéssel hitegetett,
Egyet fordult, dobra ütött.

3.

Előbb gyújtasz vízzel tüzet,
Előbb mersz rostával vizet,
Előbb fogsz hálóval bolhát,
Mint asszony tartson parolát.

4.

Tanuljatok esetemen,
Édes barátim vesztemen,
Ki vétkét asszonynak gyónja,
Előbb nyelvét annak kivonja.

Ekkor visszatér az asszony, zsákot tartva kezében, mely zsák tartalma egy borjúfej. — A bíró elmosolyodik s kijelenti, hogy az efféle gyilkosság a mézárszékhez tartozik, de mert a borjú másé volt, kötelessége igazságot szolgáltatni. — Ekkor Kocsonya Mihály elmondja, hogy az erdőbe menet gázolta el kocsija az úton fekvő borjút. — Mire a bíró kérdi: Mintegy mely idős lehetett már a borjú? *Maritus*: Alkalmasan lehetett már esztendő. — «Ó, hátha úgy van, — szól a bíró salamoni bölcseséggel, — Kocsonya uram szabad ember. Esztendő borjúnak lehetett már annyi esze, hogy kocsit látván, félretér az útból. Oldozd meg, esküdt. —

Követem Kendet és magamat ajánlom.» — «Aha bal lelke asszonya» — kiált a férj s ütni kezdi feleségét, miközben a függöny legördül.

A III. felvonás kezdetén a férj részegségében hirtelen kimúlt asszony fölött tart monologust. Fogadja, hogy soha többé meg nem házasodik. Panaszkodik, hogy csak 3 iteze bor ára van a zsebében s ebből biz nem temetheti el feleségét, hisz még a kántor torkára sem lesz elég. Ekkor megjelennek az apa és anya s a sz. Mihály lován fekvő, fekete posztóval betakart leányukat észre nem véve, beszélgetni kezdenek a férjjel, a miből kitűnik, hogy az Istenben boldogultnak több gondja volt a torkára, mint urára, mert ugyan csak lesoványodott. Dolmányában kilencz macska sem foghatna meg egy egeret stb. Majd elmondja, hogy oda van a felesége, mire szörnyű jajveszékeléssel így kiált föl az anya: «Jaj pogány, ha megölted volna az én egyetlen gyönyörűséges Dianámat!» «Ölte biz a pintes korsó, — válaszol a férj, — miért nem szólott Kendtek, hogy oly bornemissza természetű, soha bizony nem engedtem volna, hogy velem versre igyék stb.» — Ekkor jó a szabó a «gyászgubá»-t hozva, kit késedelmezése miatt Kocsonya jól lehord. Jó a kántor is és az anya siránkozása között elkezdí, néhol elég trivialis — de nem trágár, mint Váli mondja — búcsúztatóját.

1.

Pogány halál mit csináltál? ily rtul s . . ben rugtál.
Kórót, csallánt, csipkebokrot talán már nem találtál?
Hogy ily gyöngé szép virágszált kegyetlen lekaszáltál.
Ily illatos piros rózsát magadnak föláldoztál.

2.

Ó nagy egek! magas hegyek zokogjátok sorsomat,
Sirassátok erdők, völgyek boldogtalan voltomat,
Alig hordám négy hónapig nehezen nyert kontyomat,
Bárcsak immár láttam volna egy vagy két porontyomat.

3.

Isten hozzád édes uram, tudod, hogy szerettelek. |
Szánom bánom és sajnálom, hogy meg nem verhettelek.
Kopasz fejed bizonyosságom, hogy szívből kedveltelek.
Sodrófával s vasvillával gyakran ölegettelek.

4.

Jószágotat nem prédáltam, sőt azt szaporítottam,
Rongyos szoknyám ráncaiban sok ezereket hagytam.
A házadtól semmit messzi soha nem bocsátottam;
Legközelebb koresomában a csaplárosnak adtam.

5.

Kincsem, lelkem, gyönygyvirágom, ne eposszed szivedet,
 Az egekre kérlek értem falba ne verl fejedet.
 Támogassák az istenek szerencsésen éltedet,
 Legyek, kollancsok s darázsok rágják ki fenekedet.

6.

Megbocsáss édes galambom, ha ellened vétettem,
 Ha egy-két pint borral többet rovásodra vitettem.
 Pokol király udvarában kulcsárnévát tétettem :
 Jöjj utánam, hidd meg szívem, duplán visszafizetem.

Ekkor a holtak vélt asszony hirtelen nagy zajjal kirúgja maga alól a szt. Mihály lovát s talpra áll. Mindenki menekülni igyekszik, de az életre kelt tetszhalott rájuk kiált: Jaj, édes atyám-fiai, ne fussatok — — ördög vigye az országát, csak egy csepp pálinkát sem találok. Hol vagy édes Uram? Segíts száraz torkomat — — Ekkor előlép a férj: Jaj, édes feleségem; vajjon te vagy-e? vagy csak tüntető árnyékod? *Uxor*: Én vagyok, szívem, en, hozd el csak a pintes korsót, majd megmutatom, hogy én vagyok. *Maritus*: Soha nem hiszem, még meg nem tapogatom a hátadat, mert én azt hallottam, hogy a léleknek se csontja, se teste nincs. *Uxor*: Bizvást édes uram, csak azután öntözd meg szegény száraz torkomat. — Ekkor a férj, mint a II. felvonás végén, ütni kezdi s kifutnak.

Ime a darab! Szinte megdöbbenünk az új, iskoladrámákban szokatlan népies hangon, az eleven humoron a csattanós dialogusokon: s e hang már 1765-ben szólalt meg. A mikor Tánecz e darabot lemásolta, nagy szolgálatot tett vele irodalmunknak; mert oly művet őrzött meg az általános hanyatlás korából az utókor számára, mely nemcsak magyar, hanem valóban magyaros és népies is: magyaros, népies akkor, midőn ezt még egy színműben sem találhatjuk meg. De népszínműnek, a szónak mai értelmében még sem nevezhetjük, mert mind Sziklay János is mondja: «Alakjai ugyan félig-meddig népi alakok volnának, ármális paraszt nemesek, de nem ritkán eltévesztik a népies természetesség hangját s ilyenkor bár a nép nyelvén, sőt gyakran póriás nyelven beszélnek, beszédjük olvasás közben nem egyszer oly hatással van ránk, mintha úri emberek beszélnének betanult paraszt nyelven.» Leghelyesebben népies bohózatnak nevezhetjük, mert míg a jelleg határozottan népies, a szerkezet lazasága, az egyes jelenetek

egészen alant járó komikuma az újabb bohózatokkal hozza rokonsági viszonyba. E darab is «túloz a torzításig, úgy azonban, hogy torzképeiben is a valódi életet ismerjük fel, mint a jó karikatúrákban az eredeti arcot.» (Szigl. A dráma és válfajai.)

A darab szerzője még csak címet sem adott egészséges termékének; egyszerűen «Intermedium»-nak (közjáték) nevezi. — Váli Béla «Kocsonyák» czímmel látja el. Beöthy Zs. pedig így ír róla: «Asszonyok csúfsága»-nak nevezhetnők, mert a régi néphumor legkedvesebb motivumát, az asszonyi nem ellen való csúfolkodást eleveníti föl a múlt századok gúnyverseiből.» (L. alább.) Ezen az ódon címen azonban aligha nézúé, vagy nézte volna meg bárki is az asszonyok közül; ezért tán inkább az előbbi elnevezés mellett kellene maradnunk, vagy mint népies bohózatot «Kocsonya Mihályné, vagy az asszonyi gyarlóság»-nak neveznünk.

Mint népies bohózat az első termék irodalmunkban, s már abban is megelőzi, fölülmúlja későbbi, de nyilvánosságukat tekintve első bohózatainkat, hogy minden ízében magyaros. — A budai magyar színházban előadott első bohózat «A garabonciás diák», melyet Munkácsi János írt, ki magát első magyar humoristának szokta nevezni, a német bohózat utánzásából keletkezett. E bohózatok iránya kezdetben nemesebb volt. A Raimund-féle bohózatoktól vagy «A garabonciás diák» előtt előadott s a vidéki színpadok műsorában napjainkig szerepelt «Lumpáczius Vagabundus»-tól bizonyos költői értéket nem lehet megtagadnunk. De a német bohózat e dicséretes iránya Raimund-dal véget ért. Az utána következő s gombamódra szaporodó bohózatok, Hanswurstok az összefüggés nélküli felvonások vastag, durva, gyakran szemérmetlen komikuma már nem a színpad, hanem a café chantantok és orpheumok deszkáira való volt. — «A peleskei nótárius» szakított először ezen iránynyal. A cselekvény egysége itt sincs meg s helyesen mondja Szigligeti, hogy «ezt a darabot kevés expositióval a harmadik felvonáson is lehetne kezdeni, mert a nótárius minden akadály és malheur nélkül is felutazhatnék Szatmár megyéből Pestre, gyalog, lóháton vagy kocsin, mint mások annyian». De annyi bizonyos, hogy némi összefüggés mégis van a bohózatos jelenetek között, a mennyiben azok a géczy boszorkány intrikájából származnak, azzal az intenióval, hogy a nótárius czélját — fiának meglátogatása és a janitorság elnyerése — el ne érhesse. Közjátékunk cselekvényében is hasztalan keressük az

egységet. A három felvonás ugyanannyi cselekvést foglal magában. Csak a cél azonossága fűzi össze azokat némileg. A női nemet csúfolja ki az író, a vénleányokat, azután az asszonyi fecsegést és iszákosságot. A régi néphumornak — mint említettük — kedves motivuma ez. — «Salamon és Markalf» históriájában az előbbi felesége magát holtnak tetetvén, később megszökik, mire Markalf itt is bebizonyítja, hogy az asszony valóban ingatag s hogy ő az asszonyi hűséget illetőleg nem hiába pessimista. — A Lugossy codexben ránk maradt «Asszonyok intése»-nek szerzője is jó tanácsokkal, intelmekkel igyekszik a szép ifjú házastársat hitvesi hűségében s a fecsegéstől stb. megőrizni.

Ha mikor ketten vendéggé hínak,
Nyelved és szád kérdeve szóljanak;
Mert ha ők ketten sokat csacsognak,
Ifjak, kik látják, csak megcsúfolnak:
Tégödét mondnak csacsogó szajkónak.

Alább pedig így folytatja:

Ha a piacon el-kilépendesz,
Sokat ne késsél és ne terécselj:
Mert ha mulatsz és sokat terécselsz,
Ifjak, kik látják, csak megcsúfolnak:
Tégödét mondanak itélőmestörnek.

Hogy pedig a borral mértékletesen éljen, így inti az asszonyt:

Az bort házunknál ámbátor igyad,
De a koresomát te ne gyakoroljad;
Ha gyakorlandod te a koresomát,
Ifjak, kik látják, csak megcsúfolnak:
Tégödét mondanak jeles borcsiszárnak.

Mintha csak Kocsonya Mihály uram intő, de a pusztában elhangzó szavát hallanók.

Jellemzik darabunkat a benne előforduló énekek is, melyekben először nyilvánul a népies elem. Fájdalom, a példa nem vonzott, nem is vonzhatott. — Az első magyar népdal a színpadról csak Gaal «Peleskei nótárius»-ában hangzott le. Szigligeti szerint «a bohózatú zeneszerzők mindaddig szégyelték volna valami magyar népmelódiát használni». S a népiestől való irtózás jellemzésére elmondja, hogy «egy hajdani legkitünőbb költőnk rettentően indignálódott (tán Kazinczy?), hogy a vándor magyar szín-

igazgató a magyar zsványokat gatyában léptette föl». Egy másik quasi-igazgató pedig a közelmúltban, hogy az említett ruhában eljárando magyar tánczot érdekesebbé tegye, így kívánta azt a színlapra tétetni: «Tündéres magyar táncz gatyában». — De jelen szindarabunknál nem ebben nyilvánult a drasticum, hanem a kifejezések durvaságában, melyre az æsthetikai érzésnek manapság már fel kell háborodnia. Szinte hihetetlennek tetszenék, hogy szerzetes-tanárok ilyen hangon beszéltetik növendékeiket, ha bele nem képzelnők magunkat a múlt század izlésébe, mely épen nem ütközött meg Csokonai mosdatlan száján. Még nem volt meg nyelvünknek az a finoman nüánszoló képessége, csiszoltsága, mely a legtrágárabb és durvább dolgokat is finom lepelbe tudta burkolni. Egyébként szindarabunk nem trágár, hanem egyes kifejezéseiben túllépve a valódi népies határait, trivialis. E mellett azonban legtöbbször igazán népies zamatú s valóban egyet kell értenünk Sziklay Jánossal, ki «A magyar népszínmű történeté»-ben így nyilatkozik: «Midőn olvassuk, oly hatással van reánk nyelvezte, mint Pázmánynak és követőinek, meg a prot. vitázóknak dús erejű népies magyar nyelve». De nem érthetünk egyet azon állításával, hogy némely helyt olyan a nyelvezet, mintha úri emberek beszélnének, betanult paraszt nyelven. — Állítása bebizonyítására főkép a következő passust hozza fel: «Kérem csak egy kevés várakozással lenni, míg jobban felöltözködik, mindjárt leszen szolgálatjára.» Mire a kérő így válaszol: «Szivem ficzkándozva örvendez, kincsem-leány-asszonykám, hogy vagyon szerencsém drága személyének tiszteletére és udvarlására». A czikornyosság épen nem zárja ki a népiességet, hisz tudvalevő a magyar népnek azon sajátsága, hogy az ünnepies alkalmak, leánykérés, lakodalmas felköszöntések stb. bizonyos czikornyára teszik hajlandóvá.

Jellemző ez iskolai drámában a népies előadáson kívül az a körülmény is, hogy megelőzve későbbi iskolai színünket, már nőt is hoz a színre. Így a későbbi, a 90-es években a pozsonyi növendékpapság által szerkesztett drámák, melyek pedig már átmeneti darabok az iskolai drámáktól a világi színpadi drámához, a női szerepek hijával vannak, s mikor «A tisztségre vágyódók»-at Gottsched, helyesebben Holberg, dán költő után átdolgozta (úgy szintén Dugonics is), hogy a női szerepeket kihagyhassa, megváltoztatta a darab motivumát. Simai szintén női szerepek nélkül alkotja színműveit. Nem kell-e tehát kalapot emelnünk a pálos-

tanárok előtt, kik több század elöitéletét leküzdvé s drámairó tár-
saikat egy negyedszázaddal megelőzve, nőket is szerepeltettek?
E szerint közjatekunk nem csak megelőzte, de fölül is múlta vala-
mennyi iskolai drámát, s méltó helyet foglalhatott volna el későbbi
színpadjaink műsorában is. Szereplői között először jelenik meg
népszínműveink kedvelt alakja, a kántor, kinek búcsúztatóját
olvasva, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson Szigligeti «Li-
liomfi»-ja, hol az asszonyt ugyancsak kétes dicséretekkel búcsú-
tatja a férj:

Meghalt feleségem, —
Satis tarde quidem;
Oda reménységem, —
Debuisset pridem.

De jó gazdasszony volt, —
Cuncta dissipavit,
A bort sem szerette, —
Csak semper potavit.

A jellemrajzok elég halványak, conventionalis jellegűek, de
a korfestést tekintve, érdekesek. A kurta nemes, a fecsegő és iszák-
kos feleség s a kíváncsi szomszédasszony typusa van bemutatva a
három, semmi szerkezeti összefüggésben nem lévő felvonás jelene-
teiben. — A II. felvonás Sziklay szerint egy hozzánk olaszból szár-
mazott adoma parafrázisa. Bár mint legyen is a dolog, a magyaros,
népies zamat mindenestre eredeti és nagybecsű sajátsága színda-
rabunknak.

A «Közjáték» után a «Bakhus» cz. darab következik, mely —
ámbar nem magyar tárgyú, — érdekesség, nyelvezet tekintetében
épen nem marad a közjáték mögött (szerzője ugyanaz lehet, tehát
Billisics Márton), sőt szerkezet dolgában határozottan fölötte
áll. Szintén bohózat; tárgya, személyei a római mythológiából
vannak véve. Lássuk magát a darabot. Címe: «Bakhus istensé-
géről Jupiter által (ki atyja volt) levettétvén, emberi halandóságra
kárhoztatik. Azért a főbb istenek tanácsából Jup. Bachusra beteg-
séget bocsát, melyben, ámbar Eskulapis, orvosok istene, eőtet gyógy-
gyéttatni igyekezik, meghal. — Játzatott Sátor-Alla-Ujhel mező
városában, Első remete sz. Pál szerzetének gondviselése alatt ne-
nevelkedő s tanuló ifjúságtúl. T. P. Borss Dániel professorságában,
1765-ik esztendőben. Farsang utolsó napján.»

Játszó személyek:

Jupiter	--- --- --- --- --- ---	Nemes Kolonics János.
Pluto, poklok istene	--- --- --- --- --- ---	Thuránszky Ferencz.
Mars, hadak istene	--- --- --- --- --- ---	N. Sixay Gáspár.
Apolló, tudományok istene	--- --- --- --- --- ---	N. Ráskay Szentlélek Pál.
Bachus, borok istene	--- --- --- --- --- ---	Torkos Mihál.
Mercurius, istenek követje	--- --- --- --- --- ---	N. Ráskay Szentlélek Imre.
Eskulapius, orvosok istene]	--- --- --- --- --- ---	N. Boronkai Boronkay Gáspár.
Ariadna, Bachus felesége	--- --- --- --- --- ---	Ágoston István.
Neptunus, tengerek istene	--- --- --- --- --- ---	— —
Bassaris, Bachus inasa	--- --- --- --- --- ---	— —
Venus, szerelem istenasszonya	--- --- --- --- --- ---	— —
Machaon, Esculap fia	--- --- --- --- --- ---	— —
Berta, Ariadnának szolgálója	--- --- --- --- --- ---	— —

A prologus éneklése alatt Bacchus magas trónon ül s hallgatja a prologista énekét:

1.	3.
Ó nagy Bachus Istenek istene, Életünk reménye, Szívünkben juss Szemünktől, elménktől Jaj! el ne fuss, Nálad nélkül kedvünk, Mind testünk, mind lelkünk Lankadt és bús.	Neked szolgál Apollo, Mars, Vénus, Plato és Neptunus, Holdul alád, Nap és hold fényessége Téged imád, Ég s föld kerekése, Tengernek mélysége Valamit ad.
2.	4.
Merő hiveség Jupiter fölsége, Égi dicsősége Csak bolondság; Minden magassága Boldogsága Te méltóságodhoz És nagy hatalmadhoz Alacsonyság.	Leborulván Mink is két marokkal, Kotyogos torokkal Téged áldván, Egyetlen kegyelmet Tőled várván, Nyugodjunk hasadnak, Nagy kővér farodnak Hogy árnyékán . . stb.

Az I. «végezés» (16 negyedívnyi lap) 1-ső kimenete Jupiter és Bacchus dialogusa, melyben Jupiter keserűen és boszúsan fakad ki fia, Bacchus ellen, kinek tisztelete immár nagyobb leszén, mint az istenek atyja, Jup. iránt. Bacchus védi magát: «más atyák vigan szemlélik magzatjoknak előmenetelét, méltóságát, dicsőségét.

Nemde nem a páva nem szégyenli, ha fiának hasonló fényességű tollai nevelkednek? Avagy bánja-e a hattyú fiának egyenlő fehérségét?» Majd tréfára veszi a dolgot s Jup. feddő szavaira így felel: «Talán kifogyott Ganymedes poharából a jó borocska? Bassaris! *Bassaris*: Jelen vagyok fölségednek legkisebb szolgálja. *Bacch.*: Hozd elő Jup. csobollóját. *Bassaris*: Biz arról leugráltak az abroncsok, iszen már talán esztendeje is van, hogy szárad. *Bacch.*: Töltsd meg szerényen a jobbikból.» — De erre Jup. teljesen fölháborodik s így szól: «Valóban nagyon megindult Bachusnak malma; de a mi azt hajtja, tudd meg, csak záporosó és nem sokáig tartó. — Egek! nagy gyalázat cz Jupiternek! egy undokságok istenétől. — Tapasztalta Prometheus haragomat Kaukazu hegye alatt a vaslánczok és bilincsek között. — Megfizette Apollo ellenem való pártolkodását. — Ismeri Phaëton bosszúállásomat. — Tudják Enceledus, Chiraras, Egon és mások.» — De a gaz Bacchust e fenyegetések épen nem indítják meg s midőn Jup. eltávozott, ekkép szól: «Mhű! Igen jóllakott nyilván babbal Jupiter, hogy ily nagy zöngéssel menydörög. Félek, hogy csattogása tüzes mennykövekre ne fakadjon és Phaëtonnal egyenlő sorsban, vagy Icarussal ne keverjen. Tanácsos megelőzni a veszedelmet. — Tegyük áldozatot néki. (Fit musica et inter frequentes thurificationes sequens cantilena a discantista).

1.

Jupiter szerelmes Atyám!
Lészen nálad oly gráciám,
Hogy kedvedből, kegyelmedből
Ki nem zárod fiad talán.

2.

Nagy haragod bátor látom,
De tekintsed áldozatom,
Tyukkal, lúddal, disznó lábbal
Oltárodát fölczifrálok.

3.

Ah csillapítsd szived lángját,
Haragod mérges fulánkját;
Nagy hatalmad, de irgalmad
Meghaladja annak súlyát stb.

E vers komoly, szép dallamát a kézirati kötet első lapján találjuk.

De Bachus hasztalan áldozott. Jö Mercurius, Jupiter követe

s tudtára adja, hogy lakolni fog. Bacchus újra gúnyolódik: «Nincs több tarisznyádba? Elmehetsz! Másszor kikisérlek». Azután így folytatja: «Bacchushoz az istenek! O mely nagy uborkafára hágott Bacchus! Most veszem észre méltóságomat, midőn hajlékom szállást ad az isteneknek. Mindeddig csak bak- és szamárhúsból állott áldozatom, de már bizony malaczkok és kosok fogják ékesíteni ol-táromat; szekeremet tigrisek vitték, szarvasbőr terítette, már medvebőr fogja földni és sebesen futó teknősbékák gyorsan ragadni.» — A következő (3) kimenetben Jup. elhatározza, hogy Bacchus, «a konyhák és korcsmák istene» istenségétől megfosztassék, töröltes-sék ki a halhatatlanok számából, s vettessék a gyarló halandósággal járó inségek s nyavalyák és nyomoruságok alá. Függiön halandó életének fonala a párkák kezétől és Radamantus akarattjától. Az ítélet tetszik az isteneknek, csak Mars kel a bűnös védelmére, imigyen szólván: «Fölséges Jupiter, kinek kezében forog istenségem sorsa, kinek haragos színe előtt megindul az ég s föld s reszket mint a fagyos kocsonya, olvadnak a hegyek, kösziklák, mint a nap előtt az írósvaj, omlik széles e világ, mint az éhes cigányok foga alatt a meleg cipó — —» De Jupiter türelmetlenül félbeszakítja, bizonyítgatja, hogy Bacchus Marsnak, a katonai vitézségnek épen nincs hasznára s erre több példát hoz fel: így végül azt kérdezi: Mért nem táplálta Thetis Achilles caecsemő gyermekességét borral, mért inkább az oroszlánok és vaddisznók velejével? Mire *Bacchus*: «Csak igaz az, a mely ebnek egyszer veszett nevét költik, el köll annak veszni.» Majd Neptun is belemártja magát a vitába: «Hiszen igen nyakas prókátorra kapott Bacchus, hadd szóljak én is a dologhoz.» De Bacchus nekiront, «paczalmosogató» istennek gúnyolja, kinek a békákon kívül nincs pártfogója s ezután ekkép folytatja: «Nem hallottad-é, hogy közös lónak túrók a háta. — — Csak annyi a te dicsőséged, mint a Rongyva vizének, hogy az ujhelyi vargák csávája nélkül el nem lehet.» — Neptun fölháborodik Bacchus arczátlanságán s nem tudja, hogy ez «minémó kaszakóhoz fente kopolytyóját». — Megmagyarázza Jupiter: «Szokása a hattyúnak, hogy halála előtt természetén felül édesdeden énekel, a bolondnak pedig, hogy észére tér. Érti Bacchus a kolbász büzt.» Ilyen vita közben érkezik Pluto, ki szintén védelmére kel Bacchusnak «istensége, országa istápjának». Jupiter megütközik beszédén, de Pluto nem tágit: «Ha Bacchust istenségétől megfosztod, nem de nem-e pókhálózni fognak a bordélyházak, a táncz-

paloták, bezárattatnak a korcsmák és Baal-házak a melyek minémű gyarapodására voltak pokolbéli birodalmannak, minden tudja. — Erre a latin utasítás így szól: «Intrant omnes præter Bachum. Bachus ab Apolline petit subsidium; ille negat. Jupiter eum ex solio deturbari iubet. — Tehát az Apollónál is segílyt hiába kereső Bacchust Jupiter letaszíttatja trónjáról. Korrajzi szempontból nagyon érdekes a szintén zárójelek közé szorított megjegyzés: «Pulchrum hic foret intermedium si Judæus Bachi bona exarendaret»; vagyis: Szép volna itt egy közjáték, melyben a zsidó kibérli Bacchus javait.

A II. felv. Bacchus és Apolló dialogusával veszi kezdetét. Bacchus, hivatkozván arra, hogy az ész élesztésére, a tudományokra mily jótékonyan hatott, Apolló pártfogását kéri. «Sőt — így folytatja — ha nem csak a tudományoknak, hanem a muzsikák istenének is tartod magadat, épen nem tagadhatod Bachuson álló istenségedet. Sokszor nedvesítettem az énekesek torkait, nyújtottam a hegedősöknek húrjait, hangosítottam a trombitákat; bizonysgom az iskolamester. Járd el bár az iskolákat, járd el a korcsomákat, vizsgál meg a kórokat (chorusokat), kérdezd bár az orgonistákat. Csekély deák, redves muzsikus, a ki mit egy nap megkeres, másnap meg nem issza. De még a vén cigány is jobban húzza a nótát, ha boros korsóhoz fenyegeti vonóját.» Ekkor Apolló türelmetlenül közbevág s így gúnyolódik: «Elég már, ne is koptasd nekem mozgó nyelvedet; — — ingyen megvallom, ha tudtam volna, hogy Bacchus ily nagy élesztője az elméknek, már régen Parnassus hegyéről tokai vagy bogloskai hegyre vontam volna kilencz műzsáimmal sátoromat. Tán Dedalus is itt tanulta ama mesterséges labyrinthusnak építését a boros hordók között? *B.*: Úgy segítjen! mondasz valamit, mert a ki egyszer bemegy az ungvári pinczékben, nem könnyen tud onnan kijönni, talán azt is Dedalus építette? *A.*: Ó ostoba korpavelejtű Bacchus, ha *A.*-nak ajándéki boros korsóban, vagy a nagy hasban állanak, okosabb s bölcsőbb nálad az istenek között valóban nem volna; de hidd meg, igen távol szokott Minerva járni a kövér hasaktól és majd nyolczadik csudája a világnak: potrohos szent és bölcs ember.» — A következő jelenetben nejét, Ariadnát hivatja. Ez vigasztalja ferjét, mire *B.* így felel: «Ah lölköm bimbója, édes Ariadnám! Lanakadt szeretetemet élesztgető cserfa taplóm stb.» Ezután megjelenik villámokat szórva Jupiter s rárivall Bacchusra, ki tovább czi-

vődik vele. Majd Mercuriust hivatja Jupiter, ki megjelenvén imígy szól: «Im itt vagyok istenséged orrát piszkáló koczipor.» A következő jelenetben Apolló felolvassa Jupiter ítéletét s végrehajtását Plutóra bizza. Bacchust még egyszer beültetik «szalonnás trónusába»; innen letaszítják. Sántikálva szomorúan távozik, de visszatér. — Apolló és Neptun jelentik Jupiternek az ítélet végrehajtását. Neptun újra panaszokban tör ki, hogy «fölségének alig maradott a pelenkamosó bábáknál egy kevés tekintete». — Erre Bacchus trivialis módon támad nekik: «Rágtátok ugyan már szegény Bacchust, de (palpat utraque manu posteriora sua) még eleget rághattok rajta.» Még trivialisabb, midőn «capit utraque manu plundras solicitatus exire volens» és kimenet azt mondja: «Sietek, nem tudom mi talált, mióta istenségemből kivetköztem, most tapasztalom először: igen nehéz a bugyogóm, félre megyek. Talán Jupiter az emberségért fizetést vár.» — Ezzel távozik, de Apolló kijelenti, hogy még egyéb büntetés is vár reá. S valóban a III. felvonásban Bacchus betegen fekszik; gyomrában, azaz csak az ingében egy sündisznó van, melyet piszkálgatással sivalkodásra kényszerít. Derekára hátul egy vörös folyadékkal telt hólyag van kötve. Így fekszik ott az elcsapott isten s szörnyű jajgatások közt, melyek ugyancsak feldühösítik Bertát, a szolgálot, orvost kér. Jó a borbély s Ariadna kérdésére, hogy ő-e a doktor? kálvinistásan (calvinisando) így felel: «Én teljességgel hogy doktor volnék, nem mondhatom, az] én professióm mindeddig csak borbély, de mindazonáltal, a mi akár a külső, akár a belső nyavalyát illeti, a leghiresebb párisi doktornak sem czédállok, mert az anyatomiát mind a pataki, mind a döbröczönyi mester keze alatt frequentáltam.» *Ariadna.* «Elhiszem lölköm. Ó vajha az én uramon segíthetne kend, bizony utolsó szoknyám árát sem sajnálnám.» — Erre épen nem æsthetikus diagnosis következik. A borbély egy szörnyű nagy könyvet üt fel s olvas: Ha valaki hasában történetből tüskés disznó bujt, recepte: fektesd a patientst egyik oldalára, végy a konyhából tűzfogót és vaskanalat, tartsad és pengessed a hátánál, ennek pengését nem szenvedhetvén, a tüskés disznó az hátulsó ajtón kiméggyen. Probatum est. — Igen jól vagyon! no csak hamar tűzfogót, vaskanalat. Mikor ezeket sikertelenül üti össze így szól: «Ördög születte! No de nem gyön bizony, ha a döbröczönyi harangot verik is neki. Tovább olvas a könyvben: Ha ez foganatos nem volna, végy egy zsiros fazékfödőben eleven szent,

tartsd a patiens fenekére. Pr. est. — Tüzet, földt ide! De mert ez sem segít a bajon, azt a jó tanácsot adja, hogy «a pintes boros korsó a patiens szájától el ne szakadjon, hogy a tüskés disznó az ő hasában szüntelen uszkáljon». Erre összeszedi szereit s «magamat ajánlom»-mal távozik. — A következő kimenetben Esculapius jelenik meg, ki a kétségbeesett Ariadnát megvigasztalja és borbélyért küld. Majd a diagnózist állapítja meg a következőképen: «Szükséges az érvágás, a mint pulsusa mutatja. — Observálom, nagy paroxismusban vagyok, ez pedig a vérnek nagy sokaságától viseltetik, a melynek fölöttébb való melegsége meghaladván a temperamentumot, conturbálja a cerebrumát, innét épen nem kétlem, hogy a patiens nem fantazialna.» *Ariadna*: Nagyon megkövetem fölségedet, mit akar ezen érteni, mert a magyar és orosz nyelven kívül mást nem tudok. *Esc.*: Azt mondom, hogy nem kétlem, hogy a patiens ezen betegségébe gyakorta esze nélkül is beszél. *Ariad.*: Semmit nem tapasztaltam bolondabb beszédjét, mint annak előtte. — Megérkezvén a borbély, együttesen eret vágnak a betegnek, s az átlukasztott hólyagból kiömlő vért egy edényben felfogják.¹⁾ Mire a medicus így szól: Hepar accensum, pulmones inflammati, bilis effusa (májlob, mondaná a mai kor Esculapiusa; tüdőgyulladás és epeömlés). Azután Machaon nevű fiával megcsapolja a vizibetegségben is szenvedőt. A sündisznó előugrik; Pluto megjelenik és magával ragadja. Ekkor előlép Venus s bús melodiával²⁾ így énekel:

Jaj szerencsétlen hír, mely hozzám ér,
Elmult vigasságom, vissza sem tér.
Több szívem fájdalma, mintsem el bír,
Megrontá virágom kegyetlen dér.

Tedd le már Cupido szárnyaidat,
Vesd el sebesítő nyilaidat;
Ne fáraszd már gyenge tagjaidat,
Ereszd meg fölvenszott ijaidat.

A ki bor helyett vizet iszik,
Abban Venus már semmit sem bízik;
Mert az hideg testtől ő irtózik,
Mint a vén embertől, úgy távozik.

¹⁾ Manapság lehetetlen volna ilyesmit szívre hozni.

²⁾ L. fönt a 131. l.

O Bacchus nálad minden kegyelem,
Hallgasd meg már tehát egy kérelmem:
Fogadj be koporsódban szerelmem;
Itt szűnik egyedül én gyötrelmem. stb.

Alig hangzottak el e bús ének szomorú accordjai, jő Ariadna s midőn «No mint vagy szivem?» kérdésére Bacchus nem válaszol, s meggyőződik róla, hogy már nem vesz lélekzetet, meghalt, hangos zokogás és jajgatás között elrohan, hogy önkezeivel vessen véget életének. Az utolsó «kimenet»-ben Esculapius, Pluto kéri Jupitert, hogy keltse életre Bacchust. Venus térden állva ugyanezt teszi. De Jupiter gyengéden felemelvén őt, így szól: «Ah! kelj föl leányom; fogd el ajakidat ettől e kérelemtől. Bátor istenségemnek felét kérjed, meg nem tagadom, de esküdt hitem mellől el nem állok, melyre isteni méltóságom kötelez. Légyen Bacchus boldogtalanságnak rettentő példája. Tanuljanak rajta, valakik gyönyörűségekben s szájok ize szerint folyó hívságokban elmerültek, kik Bacchust, mint főistent gyakor áldozattal tisztelték, hogy Bacchuson felül is legyen istenség, kinek ég, föld és pokol méltán tétet hajtson.»

E bő kivonatból láthatjuk, hogy noha «Bacchus» nem magyar tárgyú, érdekesség, népies nyelvezet, humor tekintetében épen nem marad a «közjáték» mögött, sőt szerkezet dolgában határozottan fölötte áll. — A darab mindenestre böhözatos, de komoly, oktató, intő tendenciával.

A mértékletlenséget ostorozza s az ezzel járó bűnöket a mindenki által istenített Bacchus s a többi istenek alakjában. A cselekvény tehát egy; azonban szorosabb értelemben vett bonyodalmat, jellemfejlődést hiába keresünk. A főhős Bacchus, míg csak a vizi-betegség le nem veri lábáról, megmarad gyűnyolódó jókedvében. Kezdetben nem veszi komolyan Jup. fenyegetőzését, sőt feleletül kigúnyolja. E gúny többnyire vaskos, drastikus, minden aesthetikai érzést ignoráló. Az élczek, szójáték-félék szintén ilyenek. — Pl. midőn a III. felv. 3. «kimenet»-ében Esculapius Ariadna előtt fiát, Machaont dicséri, hogy már sok híres kúrákat csinált, Ariadna megbotránkozva kiált fel: «Micsoda?! Jaj szemtelen! elmehet véle, ha már sok híres k . . . . t csinált.» — «Nem azt, balgatag asszony! Már el is felejtettem, hogy nem értesz a deák nyelvhez. Kitetszik, hogy ó-testamentombéli asszony vagy, mert az új-testamentombéli asszonyok jobbára tudnak deákul, stb.» — De ne fe-

ledjük a korszellemet, mely, mint fentebb is említettem volt, épúgy nem ütközött meg a nyers, trivialis kifejezéseken (Csokonai Dorottyája stb.), mint nem ütközik meg a mai ízlés a legnagyobb erkölcstelenségeken és trágárságokon, ha azok a finom kifejezések csalánszövetű leplével vannak eltakarva. S most megbotránkunk amazon, míg így kéjjel nyeljük le a mézbe mártott ölü mérget. Tehát el kell-e itélnünk a kort, mely ilyen szindarabokban gyönyörködött, pálczát kell-e törnünk a pädagogia fölött, mely azokat tanuló ifjak által is előadatta? Futólagos összehasonlítása a mult és jelen ifjuságának megadja a választ. — De hogy szorosan tárgyunk mellett maradjunk, lehetetlen elvitatnunk a gúny és élczek népies, csattanós voltát, melyek közül többnek értékét a hallgató közönség előtt emelte az a körülmény, hogy helyi érdekük voltak. A hatáskeltésnek manapság is egyik gyakran tapasztalható módja.

Bacchus után a többi alak közül első sorban Jupiter válik ki. Komolyságát, fenségét Bacchus csipkedéseivel, gúnyjával szemben sem veszi el; villámokat szór; az erkölcstelenség megtorlója s nem lesz torzalakká.

Mint a «közjáték»-ban, e darabban is fordulnak elő női szerepek. Ariadna, Bacchus neje és ezek zsémbes szolgálója Berta és Venus. — Ariadna alakja jól sikerült, de sokkal jobban Bertának, a zsémbes szolgálók typosának, rajza. — Nem hagyhatjuk említés nélkül, a chirurgust, a borbélyt sem, mert egyike a legsikerültebb komikus-alakoknak, kiben a nagyképű, fontoskodó, tudákos emberek s ezek között a tudós orvost szenvelgő öntelt, szószátyár borbélyok typusa először kerül a színpadra. Csaknem három évtized mult el, míg későbbi darabjaink többi typicus alakjai a színre kerültek. Így Simainak Weisse után készített «Házi orvosság»-ában a cigány, Plautus nyomán átdolgozott «Váratlan vendég»-ében a zsidó (Salamon), az «Igazházi»-ban s a Brühl után Bárány Péter magyarította «A talált gyermek» című darabban a nyugalmazott «obester» és kapitány, a «Kiki saját háza előtt seperjen» (Simai) című vigjátékban a tót patvarista (Tsipkevits) typicus alakjai honosultak meg.

Nagyban emelheték a darab sikeret a közbeszótt énekek is, melyek dallama a kézirat első lapján van hangjegyekbe letéve. Az ének valóban dallamos s hű, szinte megható visszatükrözője Bacchus keservének s Venus bánatának.

A «József» cz. színművecske az utolsó a kötetben. Erről nem sok mondanivalónk van. — A bibliai József történetét viszi színpadra; időrendben, tárgyban egyaránt nyomról nyomra a szt. írás elbeszélését dolgozván fel többnyire gyarló négyesrímű, Zrinyi-féle versekben. Akárcsak Ilosvai kortársának Nagybankai Mátyásnak azonos tárgyú elbeszélését hallanók. E darabnak, de csakis ez egynek szerzője Táncz Menyhért, mint ez a darabnak már idézett címéből is kiténik: «Jósef . . . . csináltatott multság képpen F. Táncz Menyhértől, — — de még sehol nem jádztatott. 1765. esztendőbeli munka, Ujhelyl en». Ime a színdarabokat nagy elfoglaltsága mellett is buzgalommal másoló a szép és nemesért lelkesülni tudó, pálos növendék munkája közben kedvet kap hasonló művek létesítéséhez s a másolóból író lesz. Hogy e darabon kívül írt-e még többet is, erre nézve semmi nyomra sem akadtam. Tán első s utolsó kísérlete volt a drámaalkotás terén. Pedig nem mondhatjuk, hogy az első kísérlet teljesen értéktelen. Mint a többi színmű, ez is prologussal, «előljáró beszéddel» kezdődik:

«Mint tengerben a kis csónak,
Széltül, habtul vettetik,
Ugy a világon jó erkölcs
Semmire böcsültetik;
Sőt inkább üldöztetik
És sok-féle mesterséggel vittatik.

Példánk ebben leszen József,
Ki üldözést szenvedett,
Szüzességnek virágjáért
Mély tömlőczben vettetett stb.»

Néha lendületesebb lesz a verselés, a rimek elég jól csengenek. Így Ruben:

«Jó öcsém a szádból ily szók mért rohannak,
Mit buzdul haragod, mint a busult kannak?
Az álmok az Isten hatalmában vannak,
Már hogy ugy álmodott, ő nem oka annak.»

Lélektani szempontból érdekes Putifárnének a csábításban való eljárása. — A ravasz asszony, ki Józsefért ég, jól tudja, hogy ez Istent féli és tiszteli s ezért épen az Istenre való hivatkozással akarja törbe ejteni énekével:

«Meg ne ítélj, hogy szeretlek,
Mert arról nem tehetek,

Sem Istenen, sem szivemen
Erőt én nem vehetek.

Mert Isten is azt nem bánja,
Szivem azt parancsolja,
Ezt a kettőt, ily két erőt
Senki meg nem gátolja.

Azt nem kérem, hogy te szeress,
Csakhogy mégis szenvedhess ;
Ez kegyelem, ha elnyerem,
Nekem elegendő lesz. stb.

Aztán a következő lyrai lendületű panaszt énekeli :

1.

Mi légyen szeretni, csak az tudja,
Kinek szivét nyomja annak súlya,
Kire szállt, nem tud zárt,
Meg is vet minden kárt
S útját dúlja.

2.

Szerelem gyötrellemmel együtt jár,
Szíveken mint hegyes tör általjár,
Fárasztja, lankasztja
Tagokat, gyulasztja
A sebeket.

3.

Ah enyhítsed tűzét szerelmemnek,
Máskép véget vetek életemnek,
Gyötrődök, sínylődök,
Lángjától törődök
Szerelmemnek.

Majd elhagyja énekét és suttogva folytatja csábítását :

„Jer közelebb József, halld meg beszédemet,
Megnyitom előtted bánatos szívemet.
A te jelenléted vidámt engemet,
Ha távol vagy tőlem, újítod sebemet.
Titkolom, de esik ez nagy gyötrellemmel,
Értted lángolok forró szerelemmel.»

Nemesebb szerelemhez méltó szavak, melyeket a pusztá
érzékenység sugall, hisz a visszautasításra boszút esküszik a vágyai-
ban ki nem elégitett nő, környezete után kiált s így panaszcodik
arczátlan képmutatással :

«Im a zsidólegény szemtelenül bejött,
Hozzám száma nélkül való sok szókat tett;
Kicsinbe, hogy rajtam erőszakot nem vett:
Gyöngye vagyok, nincsen az tehetségemben,
Hogy meggyőztem volna véle kűzködtömben stb.

Akár csak Diocletianus nejét hallanók a «Ponciánus historiá»-jában.

A három felvonásból álló darab (13 levél) a továbbiakban szintén a bibliát követi. — József abba a tömlöczbe kerül, melyben a főpohárnok és főszűtmester sinylődnek, de midőn Fáraó álmát megfejti, kiszabadul, Egyiptom ura leszen, Fáraó szavai szerint:

.... «Továbbá szívemnek ez az akarata:
Kialtsátok: ime ez Egyiptom atyja,
Ezt a drága személyt minden uralhatja.»

Ime a kézirati pálos iskoladrámák; — közülök a «Közjáték» s a «Bachus» (omissis omittendis) mint korukat tekintve kimagasló, irányuknál fogva kiváló iskoladrámák valóban megérdemlik a kinyomatást.

Mócs Szaniszló Gyula.

Ὁ τῆ ἀληθείᾳ σοφός.

(Ἐπίγραμμα ὑπὸ Φραγκίσκου Βερσεγίου οὐγγριστὶ γεγραμμένον.)

Εἷσβλεπε τοῦ πυροῦ στάχυν, αἰρόμενον μετέωρον,
μέχρι κενός πυρῶν κλινόμενον δὲ πλέον.
Πράγμασ' ἄπειρος ἄνηβος παῖς μεγαλύνει' ἄωροις·
νῦ δὲ σοφός θάλλων αὐτὸν ἔλασσοι ἄσι.

Γουστάβος Κασσάτος.